

KERESZTÉNY MAGVETO

LXXIII. ÉVF. 1941. JÚLIUS—OKTÓBER. 4—5. FÜZET.

1941. aug. 20.¹

Alapige: Zsolt. XLIII. 3—4.

„Bocsásd ki a Te világosságodat és a Te igazságot, hogy azok vezéreljenek engemet és bévigyenek engemet a Te szentségednek hegyére és a Te hajlékidba.

Hogy béménjek az Istennek oltárához az én vigasságomnak és örömemnek erős Istenéhez és dicsérjelek Tégedet örömmel, óh Isten, én Istenem“.

*Nagyérdemű gyülekezet! Istennek Hávei!
Kedves Magyar Testvéreim!*

A földi vándorút egyes szakaszait az egyes ember életében az évtizedek jelzik. Ezeken, mint határmesgyéken megállva, visszatekintünk a már megfutott pályára s hálát mondunk az égi Atyának, a mi kegyelmes, édes Istenünknek, hogy minket mindezideig megsegített. Velünk volt az öröm napjaiban és megszentelte annak szívet-lelket vídámító óráit és perceit; és velünk volt a megpróbáltatás nehéz korszakában, hogy kiemeljen minket a csüggedés és a reménytelenség posványából, amely már-már elnyeléssel fenyegetett. Bizonyára a kedvező és kedvetlen körülmények között is Ő irányította a mi munkánkat, hogy életünknek alapvető törekvése ne a pusztá kenyérkereset legyen, hanem azoknak az eszményi céloknak a szolgálata, amelyek az embert, mint Isten gyermekét, valóban a Teremtés koronájává tehetik, s a mennyei világosság jegyében az igazság bajnokává avathatják akár egy kisedő körben, akár pedig az egész nemzet messze kiható életében és történetében...

A földi vándorút egyes szakaszait a népek és nemzetek életében az évszázadok jelzik. Ezeken, mint határmesgyéken meg-

¹. A boldog hazatérés után az első István király ünnepén Kolozavárt mondott egyházi beszéd.

állva, a történetbűvár igyekszik beleélni magát a letűnt korok szellemvilágába s megállapítja azokat a maradandó értékeket, melyeket az egymásután következő nemzedékek a lélek talajából kitermeltek. Volt idő, amikor a nyers erő uralkodott s osztogatta szélteben-hosszában a maga parancsait, föltétlen engedelmességet követelve mindenkitől, a hon határai között. Volt idő, amikor az alkotmányos élet alaptörvényei egy bölcs király fenkölt gondolkozása mellett lerakattak s jótékony hatásukat mind a mai napig éreztetik a krisztusi kereszténység eszményi oltalma alatt. Volt idő, és éppen az idén 700 éve annak, hogy a mongol-tatár dúlás szent Hazánk földjét bús temetőkertté változtatta s csak egy második honalapítás csodálatos munkája mentette meg a Magyarot ebben a hazában a végső pusztulástól... És volt idő, — bizonyára mindannyian emlékezünk még arra — hogy az összes nemzeti kincsek majdnem veszendőbe mentek egy Istent, hazát és emberiséget megtagadó lelketlen terror hatása alatt.

Hála legyen a mindnyájunk sorsa fölött híven örködő isteni Gondviselésnek, az elvetemültség már magában hordta a pusztulás csiráit. A jobb lelkek imája meghallgattatott: „*az Isten kibocsátá az Ő világosságát és az Ő igazságát, hogy azok vezéreljenek minket*“. Úgy az egyes ember, mint a Haza és a Nemzet életében!

Ezért áldoz és ünnepel ma hálatelt szívvel ez a Gyülekezet s velünk együtt áldoznak és ünnepelnek összes Híveink a székelly falvakban, összes magyar testvéreink a Kárpátok gerincein belül, talán még azok is, akik csak szívüknek titkos kamrájában áldozhatnak e nap emlékének. Áldozunk és ünnepelünk, mert a hosszas megpróbáltatás után végre szép nap virradt reánk, első nagy királyunk megdicsőült emlékére az egész országnak s a velünk együtt élő testvérnépeknek is *nemzeti ünnepe*, amelyet a Magyar Országgyűlés mindkét háza, *Székesfehérvárra kiszállva*, ezelőtt három évvel, 1938 aug. 18-án a nagy Király halálának 900-ik évfordulóján iktatott a Magyar Törvénykönyvbe.

Hálásan említem itt, hogy ezen a főemelő aktuson én is résztvehettem; sőt annak javaslatba hozatalát már a márciusi Nemzeti Ünnepek és Kossuth Lajos érdemeinek korábbi törvénybe iktatása alkalmával is megsürgettem, hivatkozván arra,

hogy tordai diákkori nyoszolyám fölött ott díszelgett a Kosuth Lajos képe mellett Szent István képe is. Ott szívtam magamba az egyházas buzgóság mellett a törhetetlen magyar hazafiság szellemét. S ez a szellem munkálta bennem eleitől fogva a megértést felekezeti viszonylatban az összes egyházakkal, politikai és társadalmi tekintetben az áldott Magyar Haza összes alkotó elemeivel.

És ez nem is lehet másképp. Nem kívált ma, amikor összes földi és mennyei értékeink kockára vannak vetve, amikor világrészek sorsa fordul meg a harci fegyverek mérkőzésén.

Ma nemcsak vitéz honvédeink küzdenek az orosz steppék végtelen sivatagán: az egész ország népe csatarendbe van állítva s itt is annak a fegyelemnek és kitartásnak kell uralkodnia a hivatalokban és békés családi otthonokban, a gazdasági, a társadalmi, a kulturális és szociális élet minden terén, amely amott a végleges győzelem biztos záloga.

Harcolni fegyver nélkül, dolgozni immel-ámmal — lélek nélkül — nem lehet. Első nagy királyunk megmutatta, hogy miképpen kell harcolni és miképpen kell dolgozni.

A harci kalandokhoz szokott magyar népet a keresztség jegyében odaállítja a békés barázdába, hogy a rögök közül varázsolják elé a kincsnél drágább magyar kenyeret. Lelki vezérekéről is gondoskodik, akik szépszerével betörjék a pogány magyart a Krisztus igájába. A tíz község által épített közös templom, a jámbor hit ápolása mellett, meggyökerezettette a hívők szívében a lelki közösség magasztos gondolatát. Gyepüink védelme és biztonsága szintén egyesítette a honfoglalók közvetlen utódait abban a szent elhatározásban, hogy a Vérszerződés kötelmeit az utolsó tételig megtartsák. A róvás-írás nem mehet feledésbe ma sem, latin Ábéce betűivel éppen úgy kötelez, mint annak idején a lélek, amely sugalta azt. A honszerző ősök pogány szertartását keresztény szellemmel kell kitölteni, hogy a magyar név híre és becsülete tisztán álljon az egész világ előtt.

Jó példával maga a fejedelem, mint apostoli király jár elől, amikor érdemeiért elnyeri Rómából, a Kereszténység fejétől a ma is meglevő, ősi fényben tündöklő szent Koronát.

Ennek a koronának a sorsa is a századok folyamán éppen olyan változatos, mint a nemzeté; de ragyogásából a bújdosás

kietlen korszakában sem veszített semmit. Ma is, a maga szimbolikus jelentőségével, egybetartja e honnak határai között a teljes és tökéletes Hungáriát és annak népeit, akik között a Gondviselő Isten a Magyaroknak vezető szerepet szánt. Kormányzó Urunktól le a legegyszerűbb polgárig, szerte a Hazában, mindenki élvezi ennek a szent köteléknek áldásait s mint „membrum sacrae Coronae“ úgy közeledik hozzá, ezekben az ünnepi órákban, hazánk fővárosában, mint egy nemzeti oltárhoz, ahonnan a múlt dicsősége és a jelen heroikus küzdelme mellett biztat és megnyugtat mindnyájunkat egy szebb és jobb jövő ígérete.

Polgári jólétünknek és szabadságunknak, hitbeli világosságunknak és történelmi igazságunknak szent kezességet nyújtó palladiuma a szent korona, első nagy királyunk koronája, amelynek fénye egykor kiáradott túl a Kárpátokon 3 tenger ködbevesző partjaira.

A Király, mint főpap, joggal kérheti vala tehát az Ő erős Istenét, hogy bocsássa ki az Ő világosságát és az Ő igazságát, hogy azok vezéreljék őt, hogy „áttekintve roppant helyzetét“, azok vigyék be őt az Ūrnak szent hegyére, az erős Istennek hajlékába. Ez is azt bizonyítja, hogy I. István nem elégedett meg a hatalom külső tekintélyének gyakorlásával: ő maga is hívő lélek volt, s mint ilyen elmélyedett az isteni örök igazság keresésében; mind bennebb és bennebb kívánczolt, közvetlen az Istennek oltárához, az ő vígasságának és örömének erős Istenéhez, hogy dicsérje őt buzgó szívének és alázatos lelkének teljes áhítatával. Intelmei fiához ilyen szellemben maradtak az utókorra; föltárva a soknyelvű nemzetnek erőteljes voltát, amit később a reformáció századában a több felekezet egymást megbecsülő nemes versenye is igazolhat: a tordai országgyűlés égisze alatt.

*

Kedves Atyámfiak! Amit eddig mai országos nemzeti ünnepünkön az első nagy Királyról az uralkodás szempontjából fejtegettem, azt a *szolgálat rendjén* — amikor magasabb megbízatásom óta, ma először hirdetem itt az ígét — magamra nézve is kötelezőnek ismerem el.

Kijelentem, hogy püspöki működésemben honpolgár és honpolgár, hívő és hívő között — amint a múltam is igazolja — nem fogok különbséget tenni. Rendre-rendre minden templom-

ban elrebegem a zsoltáriró fohászatát: „Uram bocsásd ki a *Te világosságodat és a Te igazságodat*“, hogy a közös krisztusi evangélium alapján állva, a Keresztény Szabadság jegyében élvezhessük a mindnyájunkat boldogító vallásos hitnek áldásait s egyesült erővel munkálhassuk a közjólétet, amelytől egyetemes Anyaszentegyházunknak és édes magyar Hazánknek felvirágozása függ.

Az unitárius egyház — Dávid Ferenczel és János Zsigmondal az élén — abban a híres-neves történelmi században is erre törekedett: olthatatlan vágygyal szomjúhozta az erős Istennek világosságát és igazságát, s bátran hirdette a szeretet apostolának lélekbemarkoló, főséges ígését: „A mi Istenünk világosság és Ő benne semmi sötétség nincsen!“ Ettől az erkölcsi magatartástól, ettől a békés-boldog célkitűzéstől azóta is soha egy percre el nem térhetett; mert akkor önmagát tagadta volna meg, elsorvasztva és megbénítva életerejét.

Világosság és igazság nélkül nincs unitarizmus. Testvériség és szabadság nélkül nincsen nemzeti evangélium. Nekünk *együttessen* kell vágyakoznunk és felsorakoznunk az Ūrnak szent hegyére, az erős Istennek hajlékaiba, *amaz erkölcsi magaslatra*, amely Istennek oltára, kinek-kinek a saját szívében. Ide kell járulnunk valamennyiünknek, ha azt akarjuk, hogy az idvesség romolhatatlan javaiban részesülve, méltóképpen dicsőíthessük az Örökkévaló Istent, a mi közös mennyei édes Atyánkat, lelki örömünknek és mennyei világosságunknak erős Istenét.

Magyar vagy? Légy büszke reá és hozd meg az áldozatot magyarságodért a békés műhelyben és a harcmezőn egyaránt.

Keresztény vagy? Légy hálás érte a nagy Királynak, hogy az ő nyomdokain haladva, a népek tengerében el nem merültünk, mint annyi más, aki csak a saját erejében bízakodott. Légy hálás, mert Ő ma is országot és egyházat épít az egymást megértő szívekben és lelkekben!

Unitárius vagy? Légy alázatos hitvallója az örökkévaló krisztusi igazságoknak, amelyek után évszázadok során nem hiába éheztlél és nem hiába szomjúhoztál, mert ha vágyad benső és mélységes lelki szükség volt, érezned kellett, hogy a mi egyszerű hitünk kielégített és sohasem jutott ellentétbe a saját lelkiismeretteddel. Hitbeli meggyőződésed legyen továbbra is szilárd, megingathatatlan, hogy a jelenvaló idők nehéz próbáit hősiessen kiállva, egyik nemzedék a másiknak adja át — Szent István palástjának áldott védelme alatt — csorbítatlan örökségünket: a hithűséget és a hazafiságot... Ámen.

Józan Miklós
unitárius püspök.

János Zsigmond és az 1571-iki marosvásárhelyi országgyűlés.¹

Marosvásárhely az unitáriusoknak történeti emlékekkel megszentelt városa. Ebben az évben van 370-ik évfordulója annak, hogy Marosvásárhelyen, a most annyira szeretett és dédelgetett székely fővárosban, mely annyiszor látta a történelem romboló és felemelő erőit, János Zsigmond unitárius fejedelem kérésére az összegyűlt rendek kimondták az unitárius vallás törvényesítését. Mi, az egész országból idesereglett unitáriusok érezzük e nevezetes évforduló történelmi jelentőségét és keressük a nagy erdélyi fejedelem szellemét szent városunkban.

A mohácsi vész nagy változást hozott Magyarország és Erdély életébe, de a magyar nemzet életére még döntőbb jelentőségű esemény volt az a vallási forradalom, amit *hitújításnak* neveznek. Jézus Krisztus munkálkodása óta a kereszténység történetében a hitújítás a legnagyobb szellemi mozgalom, amely az egész világot áthatotta. Erdélyben is nagy átalakulást vont maga után. Erdélynek akkori rendei az országgyűléseken korukat meghaladó határozatokat hoztak a nagy szellemi mozgalom idején. S míg más országokban annyi vér folyt a lelkiismereti szabadság megvédéséért, addig Erdély vér nélkül, vallásos türelemmel lett a vallásszabadság hazája s ez a *világtörténelmi tény János Zsigmond uralkodása alatt történt*. Ebben van tulajdonképpen János Zsigmond *történeti jelentősége*.

Mikor János Zsigmond 1556-ban Lengyelországból Erdélybe visszajött, még törhetetlen híve a katolikus egyháznak. Közben nagy lelki átalakuláson ment át, 1563-ban elhagyta ősei hitét és lutheránussá lett. Majd a kálvinizmus felé hajlott, míg

* Előadás Marosvásárhelyen, a Zsinati Főtanács alkalmával 1941. június 28-án tartott emlékünnepeken.

végre az *unitárizmusban* látta és érezte meg a hitújítás legmagasabb csúcsát.

A mindig forrongó Erdélyben folyton változtak a vallási ügyek, mint általában mindenütt a XVI. században. Az Erdélyt foglalkoztató kérdések között akkor a legfontosabb a *vallás* volt. A politikai vitatkozások helyett teológiai viták voltak a mindennapi beszéd tárgyai. A fejedelemtől kezdve mindenki, a köznép is, vallásos kérdésekkel foglalkozott, vitatkozott. János Zsigmond nemcsak tevőlegesen vett részt a hitvitákon, hanem a „Nagyváradai Disputatio“ kiadását maga személyesen ellenőrizte, azon több helyen javított, vagy ahol esetleg hiányos volt, azt emlékezte szerint kiigazította.

A nagyváradai vitatkozás nagy csorbát ütött a háromság-hívők táborán. Csak Nagyváradon nemsokára háromezeren tértek át az unitárius vallásra s Esztergomtól Tolnáig, Pécsig, mindenütt voltak az Egy Istennek hívői.

Az unitáriuzmus a nagyváradai vitatkozás után olyan hatalmas lendületet vett, hogy az ellene hozott medgyesi határozatot már nem tudták végrehajtani. Hiába volt Méliusnak és társainak megfeszített küzdelme „az új eretnesség“ elnyomására, mert a speyeri békepontok megállapítása után a fejedelem nyíltan *unitáriusnak* vallotta magát s mivel maga Miksa császár-király is türelmes volt, a fejedelem leendő nejeinek biztosította vallása szabad gyakorlatát s most már *a fejedelem kívánta a rendektől*, hogy az unitáriusoknak is adják meg a szabad vallásgyakorlatot. A törvényhozás munkáját 1571-ben, a marosvásárhelyi nagy vártemplomban, János Zsigmond jelenlétében vallásos viták előzték meg, amelyen mindkét részről heves felszólalások voltak. Amint Orbán Balázs is megemlíti*, Dávid Ferenc Göcsi Mátéval, a későbbi ref. püspökkel vitázott. Maga János Zsigmond is részt vett az élénk vitában és a szép csúcsíves vártemplom, mely a reformáció idejében előbb a lutheránusoké, azután a reformátusoké lett, ma már ugyan megújításért esedezik, de élő kövei, melyek szemtől-szembe látták még nagy fejedelmünket, ma is tanuskodhatnak János Zsigmond lobogó vallásos hitéről és buzgólkodásáról.

A vallási viták után a marosvásárhelyi országgyűlésen János Zsigmond kívánságára a rendek magas szellemű türel-

* Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. III. köt. Marosszék. 123. l.

mességgel kimondták az unitáriusok szabad vallásgyakorlatát e szavakkal: „Miért, hogy Krisztus Urunk parancsolja, hogy először az Isten országát és annak igazságát keressük, az *Isten Igéjének praedikálása* és hallgatása felől végeztetett, hogy amint ennek előtte is Felsőged országaival elvégezte, hogy az *Isten ígéje mindenütt praedicáltassék, az confessioért senki meg ne bántassék*“.*

Az unitárius vallás törvényesítésével az erdélyi reformáció befejeződött s Erdélyben az *unitárius lett a negyedik bevett vallás*. Az 1571. év január 6—14-ig tartott marosvásárhelyi országgyűlés alkotása, amelynek most *évfordulóját* ünnepeljük, örökre emlékezetes marad nemcsak Erdély, hanem Európa, sőt a világ történetében is, mert itt jutott először diadalra a teljes *vallásszabadság* eszméje. Ez a törvény is János Zsigmond nemes lelkét és magas szellemét dicséri örökre. Az ortodox egyházak mellett a legszabadelvűbb keresztény vallást is János Zsigmond gondoskodásából törvényesítették. Az unitárius vallás törvényesítése utolsó nagy alkotása János Zsigmondnak. Ez a törvény képezte sziklaszilárd alapját, jogi biztosítékát a magyar unitárius egyház felépítésének és további életének, s nagy jelentősége abban van, hogy enélkül ellenségei a következő évszázadban kétségtelenül megsemmisítették volna.

Marosvásárhely két kiváló polgárának, *Borsos Sebestyénnek* és *Nagy Szabó Ferencnek* feljegyzéseiben értékes adatokat találunk János Zsigmondról, a vallásújításról és Marosvásárhely vallási viszonyairól. Nagy Szabó Ferenc Marosvásárhely szülöttje, atyja Marosvásárhely bírója, anyai nagyatyja pedig Borsos Sebestyén volt. Nagy Szabó Ferenc vagyonos polgár, de azért mesterséget is tanult. Kitűnő népies *emlékirataiban* ezeket írja:

„Mind e tájban Vásárhelyt is voltanak nagy hánykódásban a religio válogatásban, mert majd *fele a városnak*, ugyan a *nagyja*, az új haeresist (eretnekséget), a Blandratáét bevette vala. Egyszóval: a szászokon kívül mind az országban lakó magyarság ily veszélyben forgott akkort. Csík, Gyergyó és Udvarhely egy néhány falukkal összeve, Marossszéken is a Havas alatt egy néhány falu nem állottak el a régi avas pápistaság mellől. Mind a két vallást úgymint a kálviniána és az ariana

* Erd. Orszgy. Eml. II. k. 374. l.

valóban kellebbe magát a szegény ítéletnélkül való *vulgus* előtt. De mivel a király választá magának az ariana, vagyis fotiniana vallást, majd mind az ország arra hajol vala“. Megállapítja a katolikus Nagy Szabó Ferenc krónikájában azt is, hogy János Zsigmond vallási téren nem erőszakoskodott*. Nagy Szabó Ferenc feljegyzései 1580-tól kezdődnek, de amint láttuk, a János Zsigmond korában levő vallásújítást is tárgyalja, ami még, úgylátszik, eleven emlékezetben élt s így feljegyzései teljesen hitelt érdemlők.

Mikor az 1571-iki országgyűlést tartották, akkor egy másik krónikás, *Borsos Sebestyén* volt Marosvásárhely bírása. Krónikája 1490-től kezdve 1583-ig tart. Sajnos, hogy ami minket nagyon érdekelne, az 1571—1579-ig levő 9 év, azaz pontosan a János Zsigmond halálától Dávid Ferenc haláláig terjedő feljegyzések elvesztek. Nagy Szabó Ferenc, aki csaknem egy századdal később írta krónikáját, már megállapította, hogy „az exemplárból két levél kiszakadott“. Ennél szabatosabb az, hogy valaki kiszakította a 2 lapot, de hogy miért, arról semmit sem lehet megállapítani.

Az egykorú Borsos Sebestyén, aki János Zsigmondot szemtől-szembe látta és talán idejövetelekor a fejedelmet üdvözölhette is, mint a város bírása, így ír János Zsigmondról: „Egy istenfélő és *tökéletes* igaz keresztény fejedelem vala, kinél drágalatosabb királya nem volt a keresztényeknek, ki az Isten ígéjének ilyen tudakozója lett volna. Ez a tanítóknak nemhogy rontója lett volna, de inkább nagy oltalmazója. Noha az Antichristusnak az ő találmányát a háromságos-minden szerzésével egyetemben megutálta és megvetette vala, és a prófétáknak és evangyelistáknak tanítások és írások szerint az egyedül való Atya-Istenről és annak az ő fiáról igaz vallásban vala. De *mindazonáltal egyik fél tanítóit is nem háborgatja vala*, sőt inkább még az istentelen tanítókat is azonképpen táplálja vala a Kristus tanítása szerént, azoknak kigyomlálását az Isten ígéjére hagyta vala, mely Istennek ígéje őket naponként írto-gatja vala“.**

A fényes múltú Erdélynek legszebb, legnagyobb alkotása a hit- és lelkiismereti szabadság megteremtése, melynek állam-

* Nagy Szabó Ferenc krónikája, Erd. Tört. Adatok. I. k. 28. l.

** Borsos Sebestyén krónikája, Erd. Tört. Adatok. I. k. 34—35. l.

jogilag való diadalra jutása, törvényesítése, amint láttuk, a János Zsigmond nevéhez fűződik, ami egymagában is örökkön-örökké tündöklő nevet biztosít az egyetemes történelemben is nemcsak János Zsigmondnak, hanem Marosvásárhelynek is, mert a János Zsigmond dicsősége a Marosvásárhely dicsősége is, egymás mellett említi nevüket, mind Erdély története, mind az egyetemes történelem.

„Mikor a gyűlés elvégeztetett volna — írja a krónikás —, méne a király Görgény várába és ott megbetegedett, és igen betegen méne alá Fejérvárra“. Nem is lett jobban s a marosvásárhelyi országgyűlés után nemsokára, 1571. március 14-én meghalt János Zsigmond, az első unitárius fejedelem, az utolsó választott magyar király. Így lett nekünk unitáriusoknak az 1571-ik év az élet és halál éve. Ennek az évnek köszönhetjük életünk biztosítását, de gyengülésünk is itt kezdődött.

Történelmi jelentőségű évfordulókra nem elég visszatekinteni, nem elég előadásokat rendezni, hanem az ősök értékes alkotásait a maguk nagyszerű átértékelésében szívünk egész melegével át kell éreznünk és a dicső múlt történelmi tanulságait okosan fel kell használnunk a jövőben.

Nekünk, unitáriusoknak két fegyverünk van: a szabadelvűség és az igazság. Már XVI-ik századi őseink is ezekkel éltek és harcoltak. Hisszük, hogy mindnyájan méltók leszünk szent örökségünkhöz. Legyen ezért ez az *évforduló* egyházunkra nézve *új élet kezdete*. Marosvásárhelyen, ebben a nagy történelmi levegőjű városban hitet, erőt, kitartást kell meríteni és törvényszerűen szent fogadalmat kell tennünk arra e megszentelt helyen, hogy *megújulunk és mindnyájan egységesen munkálkodva* életünknek minden erejét szent egyházunk emelkedésére fordítjuk!

P. Szentmártoni Kálmán.

* Borsos Sebestyén krónikája. U. o. I. k. 26. 1.

Zsinat után.

Zsinatunkat megtartottuk. Marosvásárhelyen, történelmi múltunknak e kimagasló jelentőségű helyén tartottuk meg. Az unitarizmus szempontjából ez emlékeztető hely — emlékeztető Zsinat. Foglalkozunk ezzel, mert a gondos gazda végigtekint végzett munkáján, s mérlegeli minő következtetéseket vonhat le, minő eredményeket várhat a végzett munka után.

Megállapíthatjuk, hogy a Zsinatunk iránti érdeklődésben nem volt fogyatékoság, a várakozásnak megfelelő számban jelentek meg azon a hívatottak. Ott láttuk egyházunknak és egyházi intézményeinknek csaknem minden vezetőségi tagját. Jelen volt papi- és világi egyházi tanácsosainknak óriás sokasága és a zsinati munkánk iránti érdeklődők hatalmas tömege. E tényből le kell szűrünk annak megállapítását, hogy az unitárius hitünk és egyházunk sorsa és jövője iránti érdeklődés nem lankadott; az azokhoz való hagyományos ragaszkodásunk meg nem fogyatkozott. Minthogy sem a térbeli távolságok, sem a szinte legyőzhetetlen nehézségű utazások, sem a háborús helyzet nem akadályoztak meg a megjelenésben, ebből bizvást következtethetünk arra is, hogy az egyházunkért és hitünkérti hagyományos áldozatkészségünk is teljes erejében megvan, megnyilatkozásra készen áll.

E Zsinaton ölelhattük keblünkre a 22 éven át nélkülözött, a szerencsétlen trianoni határ által tőlünk elválasztott ősi hazai hittestvéreinket, kik a beteljesedett viszontlátás édes örömeivel siettek vissza az édesanya ölébe, a hittestvérek szeretetébe; újra egyesülni mindörökre. Ha még ezúttal a magyar unitáriusok mindannyija nem jelenhetett meg, ha még sokan vannak, kiknek visszacsatolása még ma is vágy és várakozás, akkor is minden arcon a visszacsatolás vágya, minden megnyilatkozásban annak akarata volt a beszélő ténymegállapítás.

✱

Vitán felüli tény, hogy egyházi tanácsosaink óriás tömege jelentkezett Zsinatunkon egyházi ügyeink iránt érdeklődni és megnyilatkozni és e jelentkezők nagy többsége a világi elem volt. Ez is természetes, de egyszersmind igen örvendetes jelenség is. Természetes, mert múltunk hagyományainak megfelelő. Történelmi múltunk, s ennek keretében Marosvásárhely levegője is azt bizonyítja, hogy mindannyiszor, valahányszor egyházunk helyzete megnehezedett, veszélyeztetté vált; a mindenkori világi elem önként sietett egyházunk életébe irányítóan bekapcsolódni, az egyházat fenyegető viharokat elhárítani, s az egyházfenntartás és kiépítés nehéz munkáját magára venni. Hiába tagadnók, mert tény, hogy egyházunk életében a legutóbbi években ellentétek voltak. A világi elem egyrésze nem kívánta a felelősséget vállalni, ezért félrevonult. Nem kívánjuk kutatni most már, hogy e helyzet bekövetkezésének mi volt az oka, csak mint tényt szögezzük le. Elérkezett tehát legfőbb ideje annak, hogy a világi elem tömege egyházi életünk vezetésébe újra tevékenyen befolyjon. Tennie is kell, mert protestáns egyházak a világi elemnek egyházas irányító tevékenységét nem nélkülözhetik. Ezt a múltban mindig elismerte az egyházi elem is és el kell ismernie a jelenlegi papi elem tapasztaltabb és mélyebben gondolkozó tagjainak is.

E belátás nyilatkozott meg Zsinatunk azon tényében, hogy *Józan Miklóst* választotta püspökünké. E tényével bizonyította azt, hogy a magyar unitarizmus jogilag soha nem ismerte el a magyar unitárius egyháznak részekre darabolását; tehát már az első alkalommal sietett kifejezést adni ennek azzal, hogy a hatalmasok által önkényesen elszakított részen élő *Józan Miklóst* hozta vissza az ősi édesanya kebelére s nagy többséggel emelte a magyar unitarizmus egyetlen püspöki székébe.

Szeretett püspökünk megnyilatkozásában a „*béké*“-t választotta jelszavává, vajha a „csorbitatlan hitűség és hazaszeretet“ uralma alatt fénylő sikerekkel hosszasan tevékenykedhetnék egyházépítésünk munkamezején.

Nagy megnyugvást szült egyházunk újabb főgondnokának, — *Dr. Gelei Józsefnek* — történt megválasztása is. Főgondnokunk az „Egyházépítés“ jelszavával köszöntött be s kihangsúlyozta, hogy az „erkölcs“ a közállapot elkerülhetetlen köve-

telménye a *Má*-nak és egyedüli biztosítéka a *Jövő*-nek; s hogy örhelyeinkre mindig a legalkalmasabb és legtehetségesebb egyháztagokat kell állítanunk; erőteljesen utalt az érdem megbecsülésére, az egyéni különbözőségek fel- és elismerésére, és tiszteletben tartására, a kölcsönös szeretetre, a kölcsönös támogatásra és áldozatkésztségre, mert ezek teremtik meg az „egyházi lelki egységet“. Örömmel köszönhetjük e megnyilatkozást, vajha sikerek követnék buzgólkodását.

Még három nagyjelentőségű választás történt a Zsinaton, u. m. *Gálffy Zsigmond* kolozsvári koll. igazgató újválasztása, *Csifó Nagy László* egyh. titkárrá és *Lőrinczi László* sz.-keresztúri gimn. vallástanárrá történt megválasztása. Legyen áldás mindnyájuk munkásságán.

E jelentőségteljes Zsinatunk eredménye is erősíti azt a meggyőződésünket, hogy a Mindenható Isten valamely nagy, értékes és nemes feladat teljesítésére hívta el Erdélyünket, s abban unitárius egyházunkat. Nem engedi elveszni. Nem tűnünk el nyomtalanul, miként az egykor erős és nemes lengyel unitáriusság eltűnt az élet színpadáról. Úgy kell legyen, hogy történelmi múltunkban azért ért minket annyi megpróbáltatás és annyi csapás, s adatott azok elviselésére és leküzdésére nekünk annyi erő és kitartás, hogy azok súlya alatt megerősödjünk, megedzödjünk a reánk váró feladat teljesítésére. Teher alatt nő a pálma, csapásaink súlya, elhárítása edz, erősít a hivatás teljesítésére. Ennek érzete, ennek tudata kell hogy valamennyiünkben fel- és elismertté váljon, s akkor elkerüljük azokat a fogyatkozásokat is, melyek Zsinatunkon is előfordultak. Törvényeink szellemében előre rendezendő lett volna a Zsinaton elnöklés kérdése is; de tömörítőbb és összehozóbb kellett volna legyen maga a rendezés is. Soha sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a személyes megismerés, a kölcsönös szembenézés és meleg kézszorítás erősebb összekötő kapocs, mint a fogyatékos tudat. Mindez azonban ma már legfennebb a jövőbeli figyelembe ajánlás.

Egyházi ügyeinknek érdemleges intézésével Zsinatunk nem foglalkozott, azokat a rendes Főtanácsi ülésre hagyta, mi sem tesszük azokat ezúttal, maradunk csakis a marosvásárhelyi Zsinatunk értékelésével.

Dr. Ferenczy Géza.

Féja Géza az unitarizmusról.

Féja Géza új szempontok figyelembevételével magyar irodalomtörténetet írt, mely munkának első kötete „Régi Magyarország“ címmel látott napvilágot. A „Régi Magyarország“ felöleli mindazt az irodalmi hagyatékot, mely az ős-pogány kortól 1772-ig maradt reánk. De nemcsak felöleli, hanem újraértékeli. Amint a könyv címe is érzékelteti, Féját nem annyira a forma, a művészet, mint a mondanivaló, a lényeg érdekli. Megfogalmazásában az irodalom köre kitér, hogy benne elhelyezkedjék „mindaz, ami lényünkről, létünkről és sorsunkról lényeges élményt közöl, ami *híven és igazul* tükrözi életünket... A magyarság idegen erők szakadatlan ostroma között belső drámába tért, „befelé vittük a zászlót“. Az „ország“ is bévül valósult meg, virtuális Magyarország született, ezért irodalmunk a folytonos nemzetteremtés tényét és folyamatát éppen olyan természetesen tükrözi, mint esztétikai élményeinket. Irodalmunk múltjából minden mondat fontos, mely ennek a teljes magyar élménynek a kifejezésére törekszik és minden mű másodrendű, bármekkora „történeti“ és „fejlődésbeli“ fontosságot is tulajdonítanak neki, ha nincsen szerves kapcsolata a teljes magyar élménnyel“ (1. 12. old.). Féja szerint a magyar élmény két szinten született meg, két ellentétes pólus vonzó vagy taszító hatásából. A két szint közül az első a mindenkori vezető rétegé, az ú. n. *történelmi szint*, a második a mély magyar rétegé s *történelem-alatti szintnek* nevezhető. Hogy magyar lényegében a második szint a jelentőségteljesebb, az alig vitatható, az a világ, mely a nagy történelmi áramlatok vihara és összeecsapása alatt megmaradt érintetlen magyarnak.

Hogy Féja álláspontja irodalmi szempontból mennyire helytálló vagy helytelen, nem a mi feladatunk eldönteni, az a törkvése azonban, hogy múltunkat „híven és igazul“ adja vissza, vitán felüláll, ami tüstént nyilvánvalóvá lesz bárki előtt, ki e nagyszerű műbe beletekint.

Féja a „Régi Magyarság“ anyagát vallásos irodalomnak nevezi, nem közömbös tehát, hogy mit tart az unitarizmusról, vagy ez eszme meglátóiról és hitvallóiról, mint azokról a meghatározó erő- és értéktényezőkről, melyek döntő szerepet vittek a régi magyarság s a teljes magyar élmény kialakításában. Közismert dolog, hogy Féja nem hittudós, munkája sem valami teológiai értekezés, meglátása azonban annyira világos, ítélete annyira tárgyilagos és lényegbevágóan fontos, hogy tömör és tiszta fejtegetéseit, melyek a mieinkkel tökéletesen egyeznek, nem mellőzhetjük. Ezeket a lehetőségek szerint a saját szavaival mondjuk el, mert Féja nemcsak a gondolkozás újszerűségében, hanem az előadás művészetében is utolérhetetlen mester.

Féja a legnevesebb magyar folkloristák felfogására támaszkodva úgy vélekedik, hogy az ómagyarok egyistenhívők voltak. Szerinte e következtetésre a nomád lélek adja a feleletet. „A birodalmat szervező kán legnagyobb élménye az *egység* volt, a „világ négy tájának“ természetes egysége egyetlen fő vezérlete alatt; a sztyep és a pusztai ég határtalan egységének birodalmi mása. Az egy Isten hitének bölcsője Kelet; a „türk ég“ is az emberfeletti hatalom roppant egységét tükrözi. A nomád lélek természete mindenesetre alkalmas volt az egy Isten élményének befogadására; az ómagyarság pedig, mint Kálmány tanúsítja, korán megismerkedett az egy Istenben hívő keleti vallásokkal“. Csak mint kuriózumot említjük meg, de e tárgykörben találkozunk olyan tendenciájú munkával is, mely pl. az ős magyar mese szám-misztikájára; a hármásra: 3 fiú, 3 út, stb. támaszkodva azt igyekszik bizonyítani, szerintünk igen erőtlenül, hogy a „háromság“ a magyar élményben primitív bevezetője, helyesebben kivételése volt a szentháromság élményének. (L. N. Dr. Gölner Mária: A magyar ősvallás és a kereszténység.)

A kereszténység elterjedésével az egység tudata a történelem-alatti magyar élménybe szorul, de a protestáns korban „az eredeti magyar természet“ főszabadulásával ismét felszínre jut. A „lutherizmus és a kálvinizmus mellett megszületik a „magyar vallás“, az unitarizmus, melynek apostola Dávid Ferenc, két törvényt példáz. Az *első* azt hirdeti, *hogyha valami Magyarországon zárt formákba merevedik* (ezt cselekedte Mélius Juhász Péter a protestántizmussal), *azonnal megindul*

ellene a szabadságharc. Dávid Ferenc másik „törvénye“ pedig azt mondja, hogy a magyar metafizika (vallásos szemlélet) nem rendszer, hanem dráma. Dávid Ferenc drámai vallást teremtett, a reformáció folytonosságát hirdette, merész, tragikus balladai útra hívta az embert, de azt hirdette, hogy az út végén színről-színre meglátjuk az Istent“. (L. 12—13. old.)

Ez a drámai elindulás „a szabadság gáttalan ritmusa“, melyben a Szentírás élménye egyre alakult és kristályosodott, döböntette meg Méliuszékát s indította Dávidék elleni elkeseredett küzdelemre. Dávid Ferencék viszont úgy ítélték meg, hogy Méliuszék merevségükben a katolicizmus útjára kanyarodtak vissza. „Méliuszék a reformációt lezárt dolognak tekintették, Dávid Ferencék pedig örök elvnek“. Ez a vallásos magatartásbeli nagy különbség vontta meg a határvonalat az unitáriusok és az ortodox protestánsok között s szabta meg az unitárizmus örök hivatását a magyar ég alatt; *hinni, hirdetni és élni az örök reformációt.*

Dávid Ferenc élete az örök reformáció gondolatának remekműve. Nem érdektelen kiemelni Féja írásaiból egy-két rávonatkozó klasszikus jellemvonást.

„Dávid Ferenc célját és életelvét egyik könyvének János Zsigmondhoz írt előszava tisztán és világosan kifejti. „A világgosságnak és békességnek útjára“ akarja vezetni a fejedelmet; a szellem elsőrangú jussát jelenti be ezzel a világra. Egész életét, minden megnyilatkozását az eszmei magasság jellemzi, sohasem bírt leszállni a porba, egyre magasabbra tört; nem akart olyan szavakat használni, melyeket „Isten meg nem szentelt“. A vallási harcok mindent felkavaró s indulatokban tobzódó áradata fölött állott: *a vallás tiszta szellemi kérdés volt Dávid Ferenc szemében...* Ő fogalmazta meg Magyarországon először a maga teljes tisztaságában a „lelki ember“ mivoltát. Istent sem emberi viszonylatban, emberi indulatok fergetegében szemléli, mint Méliusz, hanem a szellem tiszta himnuszai-
val, bizonyos intellektuális esztéticizmussal öleli át. A protestáns kor át s át van szöve az Ószövetség komor élményeivel, de Dávid Ferenc teljesen és tudatosan újszövetségi lélek volt. „A zsidók a törvény alatt voltak, mi pedig a kegyelem alatt“ írja. Dávid Ferenc legfőbb izgalma Isten szellemi megközelítése és Isten tiszta szellemi megfogalmazása volt. Csakis lelki fegyve-

rekkel volt hajlandó harcolni: „A hadakozó szerszámokban és fegyverekben mutatkozik meg a különbség, mert a király istápjá a szablya... A messiásnak ő fegyverei nem testiek“. Ha támad s vitatkozik is, indulatok nélkül teszi, a rostáló, rendszerető, ellentétek feloldásán keresztül új szellemi rendszer felé siető elme fölényével. *Nemcsak a vallás tiszta szellemiségét, hanem az újszövetségnek és Krisztusnak fölényes szelidségét és szabadságát is legtisztábban képviseli a XVI. században... Dávid Ferenc átrohant a felekezeteken. Mint katolikus pap kezdte, majd egy-egy időre püspöke volt Erdélyben valamennyi protestáns felekezetnek. Mindig az élre került, de minden vallás csupán egy-egy mű volt számára s tovább sietett tökéletesebb művek felé. Megízlelte a szellem alkotó szabadságának gyönyörét s azonosította a protestántizmussal. Élete: ballada, balladai időmértékű út Isten arca felé. Dávid Ferenc istenélménye az emberi szellem mesterműve, s e remekművön folyton újabb s újabb alakítanivalót talált; fejlődés útjának tehát sohasem lehetett vége. A protestantizmus alapítóinak hősiességét a protestántizmus örök ritmusává akarta tenni. Ez a visszafojthatatlan fejlődési láz, az örök teremtés édes, belső gyönyöre okozta, hogy korának indulatait le tudta vetni s az emberiségnek, a szellemi és lelkiismereti szabadságnak egyedülálló hőségévé nőtt a XVI-ik század Európájában... Az egyházban az örök fejlődés templomát látta, a nagy kohót, melyből sohasem aludhat ki a teremtés forrósága. Végső állomása az unitarizmus volt, amelyet tovább akart fejleszteni, ezért kellett otthagynia híveit és templomát. Pöre tulajdonképpen a szellemi szabadság pöre, s a pör hőse betegen, bilincsekbe verve, de töretlen lélekkel halt meg a dévai vár börtönében. Ő a szellemi szabadság első vértanúja magyar földön“.*

A fenti idézeteket boldog örömmel vettük Féja írásából, de nemcsak azért, hogy őt megdicsérjük, hanem hogy önmagunk tanuljunk belőlük, tanuljunk az ő nagyszerű és igaz meglátásaiból és ítéleteiből. Mert szerény véleményünk szerint Féjánál tisztábban és tömörebben alig mutattak rá a dávidferenci szellem és a történelmi unitarizmus lényegére az idevágó hazai, vagy külföldi irodalomban. A dávidferenci alap, a történelmi szín tehát az örök reformáció. Az örök magyar szellemi szabadságharc az elkorhadás, megkövesedés ellen. Az örök lelki

tisztulási folyamat, a folytonos lendület a helyben topogás és elvénülés ellen. S ezt az igazságot újra és újra hangoztatnunk kell, mert esetenként maga az unitárius közvélemény is tévedésbe esik, vagy szívesen magyarázza félre a történelmi unitárizmus lényegét, ha amikor egy-egy felröppenő reformgondolat új valóságra ébreszti. Holott éppen maga az új meglátás, újraértékelési folyamat igazolja, hogy a történelmi unitárizmus irányvonalában haladunk. Jól értsük meg tehát, az örök reformáció nem egy-arcú jövőbenezés, nem zürzavaros újítani akarás, hanem a vallásos élet isteni, nagy törvényének a tökéletesedésnek követése. Nemcsak a lázas teremtés izgató gyönyörének a kiélése, hanem a tekintélyelvnek s az értékrendszereknek szakadatlan felülvizsgálása.

Az örök reformáció gondolata a múltra nézve tisztázza a tekintély kérdését, a jelenben pedig a jövő nagy feladatok kibontakozási lehetőségeit mutatja meg, mindig az élre hív. A katolikus egyház megtalálta és minden időkre megjelölte a tekintély helyét az egyedül üdvözítő intézményben, az ortodox protestáns egyházak pedig az Igében, melyet abszolút normának jelentenek ki és csalhatatlansággal ruháznak föl. Ezek szabják meg az ő egész magatartásukat a múlt, jelen és jövő kérdéseivel szemben. Életük, világuk, lelkük és haláluk ezek „megítélése” alá tartozik. Mi unitáriusok a tekintély kérdését az újraértékelés gondolatával hozzuk szerves kapcsolatba. Nálunk a tekintély *lelki*. A lélek pedig szakadatlanul újraértékel, mert fejlődik. A történelmi újraértékelésben nemcsak a tudásunk öregbül, hanem a múlt igazabb megértése közelebb visz az ősök nagy szelleméhez, tekintélyük naponta megújul a szemünkben, vagy az idő rostáján kihull, mintegy kiérdemlik, rászolgálnak erre, de egyben el is köteleznek, hogy méltók legyünk e ritka értékre.

A jelenben egy nagy kor-élménynek vagyunk a részesei; egy új világrend eget-földet rázó, véres kibontakozásának. A külső tekintélyre támaszkodó felekezetek lázasan készülődnek, hogy a vajudó világot saját elveik szerint öleljék magukhoz s majd formálják át. Vajjon az unitárizmus, mely a XVI-ik század kor-élményének zászlóhordozója volt, felkészült-e az új világra? Vajjon azt várja-e, hogy a bolsevizmus elleni kereszties hadjáratot nagyszerűen kihasználó felekezetek mennyei lakomájának asztaláról neki is hulljon egy morzsa, vagy hogy a nagy lendülettől szárnya nőjjön? Mind olyan kérdés, amelyre a dávidferenci szellem és a történelmi unitárizmus megadja az elkötelező feleletet. Ehhez azonban új, nagy szerep vállalása szükséges, amilyen a Dávid Ferencé volt a XVI-ik században.

Simén Dániel.

Egyháztörténeti adalék.

— A törvények jóváhagyása. —

A román imperium idején (1918—1940 VIII. 30.) Csonka-Magyarország unitáriusai az általuk kifejtett okokból úgy találták, hogy az unitárius egyházra — az állam és egyház közötti viszonyban kívánatosabb, megokoltabb a püspöki vikáriátusság helyett az egyház alkotmányának teljes kiépítése.

Idevonatkozó elvi kérdés volt, hogy az unitárius egyház alkotmányát mely testület és minő közjogi keretben alkothatja meg?

Én nekem az volt az álláspontom, hogy az egyház alkotmányának megalkotására az erre a célra összehívott Egyházi Főtanács, vagy Zsinat lett volna hivatott.

Az ügyeket irányító atyafiak álláspontja az volt, hogy az Igazgató Tanács is megalkothatja az új alkotmánytörvényt zsinati hatáskörrel.

E kérdést: „A protestáns Zsinattartás szabadsága Magyarországon“ c. tanulmányomban fejtegettem.*

A magyarországi protestáns egyházakra vonatkozó 1790: XXVI. t.-c. 4. §-a értelmében joghatályos egyházi törvények csak a király — most kormányzó — előzetes engedélyével tartott zsinaton hozhatók.

Az 1848: XX. t.-c. 2. §-ban megszabott „tökéletes egyenlőség“ elve alapján a kormány álláspontja az volt, hogy az Unitárius Egyház Igazgató Tanácsa is csak előzetes kormányzói engedély alapján tartandó: alkotmányozó gyűlésen alkothatja meg az egyház önállósulására alapul szolgáló törvényeket.

Ily előzmények után — szabályszerű folyamodvány eredményében — keletkezett a kultuszkormány következő értesítése:

* L. Keresztény Magvető 1936. évi 4—5. számában, 196. old.

M. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Ministerium.

9540 — 1939. szám.

II.

A Kormányzó Úr Ő Főméltósága folyó évi július hó 27. napján kelt legfelsőbb elhatározásával előterjesztésemre kegyesen megengedni méltóztatott, hogy a Magyarországi Unitárius Egyház Igazgató Tanácsa — mint alkotmányozó testület — az Igazgató Tanácsnak múlt évi november hó 19-én 239/1938. szám alatt kelt legalázatosabb folyamodványában felsorolt tárgyak fölött való tanácskozás és határozás céljából 1939. évi augusztus hó 1. napjától kezdve Budapestre egybehívassék és legkésőbb egy éven belül, 1940. évi augusztus hó 1. napjáig terjedő idő alatt meghozhassa a magyarországi unitárius egyház törvényeit. A Kormányzó Úr Ő Főméltósága legfelsőbb elhatározása szerint a meghozott egyházi törvényeket jóváhagyásra és megerősítésre hozzá fel kell terjeszteni. Egyébként Ő Főméltósága a magyarországi unitárius egyház igazgatótanácsának — mint alkotmányozó testületnek — üléseire államfői jogköréből folyóan biztos kirendelését ez alkalommal szükségesnek nem látta.

Van szerencsém erről a magyarországi unitárius egyház igazgatótanácsának elnökségét — hivatkozással múlt évi november hó 19-én 239/1938. szám alatt hozzám intézett felterjesztésére — tudomás és további intézkedés végett értesíteni.

Fogadja az Igazgatótanács kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1939. évi július hó 28-án.

Hóman s. k.

II. Az Igazgató Tanácsnak, mint alkotmányozó testületnek 1939. XI. 15-iki gyűléséről készült jegyzőkönyve tartalmazza a megalkotott törvényeket. Nyomtatásban is elkészültek.

A történelmi jelentőségű napokból két okmányt már most közlendőnek tartok.

a) Az E. K. Tanács a külön püspökség szervezésével szemben álláspontját a következő határozatban juttatta kifejezésre:

Sz. ad. 895/1939.

E. K. T.

Határozat.

Egyházi Képviseleti Tanácsunk 1025/1937. sz. határozatában tudomásul vette a IX. egyházkörnek a jelen állapotnak megfelelő új törvények szerint — külön püspökség felállítása nélkül — való megszervezésére folyamatban levő előkészületeket. Később, midőn a IX. egyházkör Igazgató Tanácsának az eredetitől a püspökséget illetően eltérő határozatáról hírek érkeztek, E. K. Tanács elnöksége 1938 márc. 15-én ad. 1025/1937 E. K. T. sz. alatt erre nézve felvilágosítást kért, hogy E. K. Tanácsunk az ügygel ismét foglalkozhassék és hivatalos álláspontját az ügy végleges eldőlte előtt az Igazgató Tanácsnak tudtul adhassa. Az Igazgató Tanács elnökségének 1938 márc. 31-én 57/1938 E. K. T. sz. alatt kelt válasza szerint azonban az Igazgató Tanács 1938 febr. 16—17 és márc. 8-án tartott üléseiben az új szervezeti törvényt már elfogadta és annak kormányhatósági megerősítése végett lépéseket tett, s ezzel az E. K. Tanácsot befejezett tények elé állította.

Most, midőn tudomásunkra jutott, hogy az új szervezeti szabályzat ismét tárgyalásra kerül, E. K. Tanácsunk szükségesnek tartja, hogy egyházi érdekből elvi álláspontját újra leszegezze. E. K. Tanácsunk egyhangú határozattal ma is az eredeti álláspontját tartja fenn és a tervezett külön püspökség felállítását az unitárius egységre, a hívekre és az anyaegyház helyzetére kedvezőtlen hatásának tartja. Különösen a mostani körülmények között nem tartja E. K. Tanácsának indokoltnak új püspöki állás szervezését, amikor a két ország közötti megegyezés kilátásai javultak, s az új vallásügyi törvény oly módosítása is bekövetkezhetik, hogy az anyaegyház fejének joghatósága a IX. egyházkörre ismét kiterjeszthető lesz.

Az E. K. Tanácsnak Cluj-Kolozsvár, 1939 november hó 8-án tartott üléséből.

VARGA BÉLA
püspök-elnök.

Dr. MIKÓ LŐRINC
e. titkár.

b) Az Igazgató Tanácshoz Kovács Kálmán afia a következő indítványt nyújtotta be:

Méltóságos és Főtisztelendő Igazgató Tanács!

A f. hó október hó 26. napján keltezett 162/1939. sz. a. megküldött „A Magyarországi Unitárius Egyház Törvényei (talán törvényjavaslatai?)“ tárgyalása előtt mély tisztelettel nyújtom be lelkiismeretem parancs-zavának engedelmeskedve következő indítványaimat, hogy azok érdemi tárgyalásának formai akadályai ne legyen:

I.

Mondja ki az Igazgató Tanács, hogy a válságos időkre tekintettel a beterjesztett törvényjavaslatokat leveszi napirendről mélyszégyen hódolattal köszönve meg Kormányzó Úr Ő Főméltóságának az Igazgató Tanács, mint alkotmányozó testület egybehívására adott legmagasabb engedélyét.

Ezen indítványom el nem fogadása esetén:

II.

Mondja ki az Igazgató Tanács, hogy a jelenlegi körülmények között időszerűtlennek találja a beterjesztett törvényjavaslatok tárgyalását és azért tanácskozását bizonytalan időre felfüggeszti.

Ezen indítványom el nem fogadása esetén:

III.

Mondja ki az Igazgató Tanács, hogy eltekint a püspökség felállításáról és megmarad a püspöki vikáriuság elnevezés mellett.

IV.

Mondja ki az Igazgató Tanács nem a törvény szövegében, hanem jegyzőkönyvében, mint alkotmányozó testület, hogy a megalakított törvények hatálya, mielőtt egyesülésünk az erdélyi anyaegyházzal megtörté-

nik, minden további tárgyalás nélkül valamennyi vonatkozásában megszűnik. Indítványaim indokolását az Igazgató Tanács gyűlésén adom elő.

Budapest, 1939. nov. 8.

Mély tisztelettel:

KOVÁCS KALMAN s. k.
tanügyi főtanácsos, gimn. igazgató,
volt egyházi referens — püspöki
titkár.

A kultuskormány leírata értelmében a meghozott törvények, kormányzói jóváhagyásra felterjesztendők voltak és föl is terjesztettek, azonban Isten különös kegyelméből azok jóváhagyására nem került sor.

Isteni kegyelem: egyházunkra és hazánkra egyidőben.

II.

Az egyházi törvények jóváhagyásra leendő felterjesztésének kérdése függő problémának mutatkozik Erdély visszacsatolása után is.

A kormányzói előzetes jóváhagyás nélkül tartható Zsinat kérdése az erdélyi unitárius egyházra nézve — úgy tetszik — ma még nem probléma. De az lehet.

Az erdélyi unitárius zsinattartás szabadságáról a dr. Notter Antal egyetemi tanár részére 1941-ben készült Emlékkönyvben tettem közzé tanulmányomat.*

A magyar kormány jelenlegi álláspontjának ismerése nem aktuális abban a kérdésben, hogy az ősi erdélyi egyház áltai hozandó törvények is felterjesztendők lesznek-e kormányzói jóváhagyásra?

A zsinattartás azonban a fenti kérdéseket időszerűvé tette.

A csonka-magyarországi viszonylatban a kultuskormány álláspontja a következő volt:

*A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter urnak
34.093/1926. II. szám alatt az unitárius püspöki vikáriushoz intézett átiratának másolata:*

* Ez lényegében azonos irányelvek alapján készült, mint a K. M. 1936. évi 4—5. számában megjelent tanulmányom.

Természetesen itt az 1790: XXVI. t. c. nem lévén érvényben, azt a jogi álláspontot foglaltam el, hogy az erdélyi unitárius egyház előzetes kormányzói engedély nélkül is tarthat Zsinatot.

Méltóságos Püspöki Vikárius Úr! Múlt év november hó 19-én 382—1925. szám alatt kelt előterjesztésével felkérésemre beterjesztette Méltóságod hozzám az Unitárius Egyház jelenleg érvényes s az unitárius zsinati és egyházi főtanács által az 1899., 1902. és 1940. években alkotott szervezeti törvényeinek hivatalos gyűjteményét.* Ezek a törvények eddig felsőbb megerősítést nem nyertek, sőt megerősítés vagy tudomásulvétel végett be sem lettek mutatva, sőt a hivatalos gyűjtemény előszava mint az unitárius egyház szabadságát említi, hogy törvényei fejedelmi megerősítés alá nem esnek. Ez a helyzet azonban ellentétben van azzal a felsőbb felügyeleti és ellenőrzési joggal (ius supremæ inspectionis), amely a magyar államot a törvényesen bevett egyházakkal szemben általában megilleti, s amelyre a közölt gyűjteményben foglalt I. egyházi törvény 2. §-a is kifejezetten utal. A római katolikus egyházra nézve a királyi tetsvényjog (ius placeti) biztosítja, hogy csak államilag jóváhagyott határozatok legyenek az ország területén kihirdethetők. Az ágostai evangélikus és református egyházaknál az 1790: XXVI. t. c. 4. §-a, a két görögkeleti egyháznál az 1868: IX. t. c. 3. és 7. §-a mondja ki, hogy a kongresszusi, illetőleg zsinati szabályok legfelsőbb megerősítés alá esnek; úgy ezeknek, mint az egyes izraelita felekezeteknek szervezeti szabályzatai mindenkor csak a legfelsőbb elhatározással történt jóváhagyás után lépnek életbe. Semmi adat sincs arra, hogy a magyar törvényhozás az unitárius egyház részére a többi bevett egyházzal szemben kiváltságos helyzetet akart volna biztosítani; ily kiváltságos helyzetet a törvényesen bevett vallásfelekezetekre nézve az 1848: XX. t. c. 2. §-ában megállapított „tökéletes egyenlőség“ ki is zár.^{2*} Az unitá-

* Ez a dr. Tóth György által kiadott gyűjteményre utalás, amely azonban nem hivatalos gyűjtemény.

²* Itt felhívom dr. Gál Kelemen: A kolozsvári unitárius kollégium története c. munkájának I. k. 370. lapját, ahol ráutal azokra a magyar törvényhozási mozzanatokra, melyek az unitárius egyház bevettnek nyil-

rius egyház az 1848: XX. törvénycikkkel történt bevétele után hivatalos felszólításra felsőbb helybenhagyás céljából 1851-ben be is mutatta egyházi alkotmányát; a felterjesztésre az akkori abszolutisztikus kormánytól nem érkezett válasz s így alakult ki az a helyzet, hogy az unitárius egyház jóvá nem hagyott szabályzatok alapján fejtette ki tevékenységét.* Ez azonban nem szolgálhat alapul arra, hogy az unitárius egyház újabb szervezeti szabályzatait a felügyeleti hatóságnak már be se mutassa és az állami ellenőrzés gyakorlását ily módon teljesen kizárja. Ez alkalommal — eltekintve ezen egyházi szabályzatok utólagos jóváhagyásának lehetőségétől — a magyar államot az egyházakkal szemben fennálló legfőbb felügyeleti és ellenőrzési jogköréből folyólag felhívom Méltóságodat, méltóztatásuk intézkedni, hogy a jövőben megalkotott egyházszerkezeti szabályok megalkotásuk után ide haladéktalanul bemutattassanak. Egyben a bevett protestáns egyházakkal leendő egységes elbánás szempontjá-

vánítása iránt már az 1832. évi országgyűlés óta jelentkeztek az 1848: XX. t. c. meghozataláig. Idézi dr. Kiss Ernő tanulmányát a K. M. 1906. sz.

* Erre nézve lásd Tóth György: Unitárius Törvények III. k. 157. lapját. De lásd az egyház és iskola szoros kapcsolata tekintetében dr. Gál Kelemen: A Kolozsvári Unitárius Kollégium Törénete c. munkáját.

Utal az 1850. évi március havában Bach polgári biztos által Nagyszébenben megtartott értekezletre, amelyet a „református és unitárius főkonzisztórium újjászervezése végett“ hívott egybe. Az egyházak bizalmi férfiainak jelzett tanácskozása után egy év múlva küldte meg Wohlgemuth katonai és polgári kormányzó 1851. évi I. 22-én kelt 29723—1850. sz. intézvényét a püspöknek tanácskozás céljából „olyan egyházi és főtanácsi alkotmányról, amely az idő változott körülményeihez szükségesnek mutatkozik.“

A Tóth gyűjteményében olvasható felterjesztésre a további egyházszerkezeti kísérletek megszűntek. Ebből a kísérletből következtetést vonni téves az erdélyi törvényekből folyó tényleges állapottal szemben. Ennek a tényleges állapotnak a jogi alapja a lényeges! Az 1936. IV. 18-án kiadott rendelet szerint is a főtanácsi, zsinati jegyzőkönyvek, válperekben hozott ítéletek legfelsőbb elhatározásra felküldeni rendeltettek, de a törvények rendszeres jóváhagyásáról szó sem volt. Ez nem gátolja a jus supremæ inspectionis gyakorlását. Ezt követően az iskolai ügyekben folytatott további küzdelmet rajzolja meg dr. Gál I. 394—398. lapokon.

Amiként dr. Gál az ő munkáját — mondhatjuk értékes munkáját —

ból kérem Méltóságodat, oly irányú intézkedésre is, hogy a mai átmenetinek tekintendő helyzet elmúltával a tartani szándékolt zsinatokat — mint ahogy arra az 1790/9. évi XXVI. t. c. a másik két protestáns egyházat kötelezi, ide előzetesen jelentse be. Fogadja Méltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását. A miniszter helyett: Dr. Petri Pál s. k. államtitkár. Budapest, 1926. április 15.

E leirat tartalmára ezuttal megjegyzéseket tenni nem kívánok. Egyelőre utalok a fentemlített Emlékkönyvben publikált tanulmányomra.

A zsinattartás kérdésében azonban kiemelhető, hogy az erdélyi protestáns — tehát a református és lutheránus — egyházakra sem volt kötelező a zsinattartásra vonatkozó előzetes bejelentés. Más kérdés az, hogy az erdélyi református egyház törvényhozása ma: az egységes református zsinat.

De felvethető már ezuttal az a kérdés, hogy az erdélyi Unitárius Egyház előzetes bejelentési kötelezettség alá nem eső zsinatjának megtartására kijelölheti-e az Erdélyen kívül levő valamelyik eklézsiáját, így a budapestit?!

Ezeket a kérdéseket a jogtörténeti adalékok kapcsán szükségszerűnek találtam érinteni.

Budapest, 1941. V.

Dr. Tóth György.

fyogatékosnak látta, úgy én is csak egy vázlatos rendszer felállítására törekedtem, hogy egyházamnak szolgálatot tehessek. Ezek a hézagos munkák azonban építő kövekkül szolgálnak a megírandó rendszeres egyháztörténethez. Az akkori viszonyok között munkám impurumban került nyomdai szedés alá. A kézirat levéltárban van elhelyezve,

Felköszöntő a Berde-serleggel.*

Kedves Hittestvéreim!

Itt a mi unitárius vallásunk törvénybeiktatása helyén, e gyönyörű városban, túláradó imádságos lelkünk mélységes boldogságával virradtunk a várva-várt zsinati ünnepnapra, mely nekünk új püspököt és főgondnokot adott, kik hivatva lesznek kezeikben tartani drága egyházunk kormányzatát s bölcs vezetésük mellett azt irányítani fogják.

Nehéz idők, legnehezebb najaiban kerül új kezekbe a mi lelki vezetésünk felelősségteljes munkája, mely egész embert kíván. Mégpedig kipróbált vasakaratot, fegyelmezettséget, megnyugtató erős kezeket, kiforrott jellemet és szeretettel áthatott lelkületet. Nyugodak lehetünk, mindezek megvannak új püspökünkben és új főgondnokunkban... s így boldog lélekkel nézhetünk a jövő reményteljes éveire.

Legyen útmutatónk e rendkívüli napokban Berde Mózsa élete, mely nyitott könyvként áll előttünk. Elevenedjék meg jószágos alakja, merítsünk tetteiből tanulságot, — fogadjuk meg, hogy követni fogjuk Őt, — elgondolásait tegyük magunkéivá.

Berde Mózsa egész életét egyházának és a közművelődés előhaladásának szentelte. Mindenki kaphat az Ő életéből irányítást... mert bölcs ember volt, szerette felebarátait, egyházát, áldozatra kész volt érettük és mindig csak jót akart és jót tett.

Mint ifjú, hangyaszorgalommal tanult, munkát vállalt s abból tartotta fenn magát — ezzel alapozta meg önállóságát.

A gimnáziumban éles eszével, meggyerő modorával, szerénységével és okosságával elnyerhette a nagy Dániel-családnál a nevelői állást, ahol nagy összeköttetésekre tehetett szert, bele-

* Elmondva 1941 június 29-én a marosvásárhelyi Zsinaton,

került a legjobb körökbe s az akkori kor nagy embereit megismerhette. Itten s ebben bontakoznak ki magasan ívelő szárnyai. Feltartóztatlanul halad az elismerések útján, fontos állásokat és megbízatásokat kap: a 48-as évek egyik kormánybiztosa, majd képviselő, miniszteri osztálytanácsos és több előkelő család jószágigazgatója.

Nem tudni, hol volt nagyobb? Mint hazafi, politikus, nemzetgazdász, vagy egyházának jóltevője? Mindenütt egészset alkotott, nagy köztiszteletben élt.

Berde Mózsa, az unitáriusok legnagyobb jóltevője. Puritán egyszerűség, kitartó szorgalom, székely, szívós, becsületes őszinteség, takarékoság, céltudatosság, erős egyéni és faji büszkeség, nyíltság, kitűzött céljának elérésére szinte önmegtagadásig menő lemondás — főbb jellemvonásai. Tudta, miért küzd és tudta kikért áldoz s magabízó akarattal véghezvitte a majdnem lehetetlen is. Oly fejedelmi alapítványt tett, amely ma is alapja a mi kultúrintézményeinknek.

Egy hosszú életen át, fáradhatatlanul dolgozott. Nemcsak az a vagyoni érték fölbecsülhetetlen, hanem az az erkölcsi nagyság, ahogyan Ő azt összehozta s ahogyan célul tűzve végrehajtotta, hogy egyháza és székely faja élvezhesse munkája gyümölcseit. Egy eszme hevítette: nemcsak életében, de halála után is hasznára lenni embertársainak.

Tanulhatunk tőle minden időkben! A mi korunk is hasonlatos az övéhez: Az elnyomatás utáni pirkadás idejében élte ifjú éveit; meghurcolták, börtönbe zárták, de letörni sohasem tudták. Kívívtá, amit célul tűzött ki s abban a boldog tudatban halt el, hogy nemes úttörő munkát végzett. És úgy is volt. Példaadásképpen lebeghet előttünk mindig az Ő eszményi, ideális, fenkölt gondolkodása. A szó szoros értelmében hős volt — telve az idealizmus legnemesebb gondolatvilágával.

A felszabadult erdélyi területekről vagyunk itt legtöbben, kik átéltük a rabság szenvedéseit, akárcsak Berde Mózsa az Ő idejében, mely alatt az elnyomatás minden keservét végig küzdöttük. Drága katonáink bevonulása feledhetetlenül él bennünk. Lelkünkön lehullottak a gátlások okozta lethargikus érzések s most szabad országban, szabad szívvel, szabad akaratl élhetünk s igaz szeretettel ölelhetjük keblünkre anyaországi hittestvéreinket.

De nem teljes mégse a mi örömünk, — áthallatszik a lemaradt részekről hittestvéreink talán még szorosabbra vert bilincseinek csörgése. Nem nyughatunk, míg őket is fel nem szabadítjuk.

Mennyivel más érzéssel lennénk, ha püspökünket együtt választhattuk volna meg.

Reánk, unitáriusokra mindig úgy néztek, mint akik egyetértésben élünk, csak ezt az összhangot meg ne zavarnák a meg nem értések, a félreértések. Mert az összetartásban van az erő.

Ezt az összetartó erőt, ezt a törhetetlen unitárius hitet a fegyelmezettség, a lemondás, az egyházért való élet, őszinte önzetlen, kitartó szeretetét mi már régóta ismerjük, — régóta áll előttünk mintaképpül — Berde Mózsza megdicsőült alakja.

Berde Mózsza törekvései ugyanazon eszméken alapulnak, mint a mai kor eszméi, — az Ő korának megvilágításában és értékelésében.

Az igazságban való hit, a megingathatatlan haza- és egyházszeretet állandók, csak a kor változott meg.

A mostani világhatalomért is óriási erők fölmérhetetlen nagysága küzd. A világon uralkodó eszmei nézetek sorsdöntő napjai ezek. A kultúrával telt élet és a technika diadalai lázas sietséggel akarják kivívni helyüket. Hol lesz a győzelem? Minden bizonnyal Istennél. Az Isten nevében indul az egyik fél, hogy letörje a bolsevista eszméket, hogy diadalra vigye a krisztusi tanokat. Mert az utolsó három évtized alatt többet haladt tudományban a világ, mint amióta létezik. A technika vívmányai óriásilag fejlődtek. Mindenben a korszerűség.

A bibliát is a mai kor szellemében kell magyarázni.

A szabadelvűséget, a tisztánlátást be kell oda vigyük, mert amely vallás nem halad a korrallal, az nem érti meg a haladás magasztosságát — és elvész.

Berde Mózsza élete az önfegyelem kiépítésén alapszik. Láncolata a megpróbáltatásoknak, melynek hatása alatt, hitben, akaratban, reményben megedződött. Kitartóan, kiegyensúlyozott idegekkel birt. Belevésődött lelkébe apja, de különösen anyja szigorú nevelése, kik munkára és a létért való küzdelemre tanították, amely végre vérévé vált. Ezért örökre hálás is volt szüleinek.

A kor szelleme magával ragadta. Mindenütt és mindenben a

Felköszöntő a Berde-serleggel.

szeretet vezette. Egyházáért élt és dolgozott. Mert a haza és az egyház mindennél előbbre való. Az egyház adja nekünk azt a lelki üdvöt, mely nélkül igazi hazafiúi élet nincs.

A lelki nyugalom és a lelki élet tisztasága hozza magával a szeretet fogalmát, hol megnyugszik az akarat is, s hol kielégítést nyer minden földi gondolat.

Csak a tiszta lelkiismerettel teljesített élet van szeretettel tele. Ez ad állandó tartalmat az életnek, ez látja boldognak a világot, tartja érdemesnek élni, zokszó nélkül türi a szeretettel teljes ember az isteni akaratot, még akkor is, ha az fájdalommal vegyes. A megpróbáltatások elviselése könnyebb így.

A közös érdekek megvédésének egyetlen kapcsa a szeretet, enélkül az élet csak gond és üresség, — ahol szeretet él, ott kifinomulnak a lelkikapcsolatok, ott elsímulnak az ellentétek, ott a testvériség jön létre.

A testvériség pedig meghozza azt, hogy nyugalom, boldogság és egyetértés legyen.

Az igaz szeretet által vezérelt Berde Mózsza örök emlékére üritem e serleget.

Dr. Fekete Sándor.

A világbéke egyházi alapon.*

Színájában néhány napja zárult le a keresztény egyházak romániai *második* értekezlete a világbéke tárgyában. Folytatása volt ez az Ujvidéken júl. 4 és 5, Budapesten júl. 16 és 17-én tartott hasonló értekezleteknek. Mindeniknek egy a célja, hogy a világ különböző népeit egymás megértésére, kölcsönös megbocsátásra, szeretetre és jóakarató segítségre vezesse.

A megelőző romániai értekezőlet Bukarestben az érsekmetsopolita palotájában 1923 október 26—28-án volt Cristea Miron elnöklote alatt. Hivatalosak voltak az összes romániai egyházak. Jelen is volt mindenik, a r. kath. egyházon kívül, mert az erdélyi r. kath. püspöknek a meghívó nem jutott időben a kezéhez. Előadója Ramsay Alex. volt.

* Ezt a cikket szerzője felkérésre írta 1924-ben a Cultura a folyóirat számára. Ez a folyóirat 3, illetőleg 4 nyelven jelent meg havonként. Célja volt az erdélyi három nemzetet a napi politikától független szellemi téren közelebb hozni, együttműködésre megnyerni az írókat, tudósokat és művészeket s a három nyelvű közönséget is egymáshoz közelebb vinni. Szép és jó cél volt. A folyóirat főszerkesztője Puscariu Szeksztíl egyetemi tanár volt, ki akkor Románia egyik képviselője volt a Népszövetségben. A magyar részt e sorok írója szerkesztette. E minőségemben kértem föl dr. Boros Györgyöt: írjon cikket arról, mennyiben támogatja a kereszténység a világbéke eszméjét. A folyóirat IV. sz.-ban ugyanis a szász Honigberger Rudolf a keresztény egyházak világszövetségéről, e világszövetség romániai bizottságának első üléséről írt beszámolót (Cultura 1924, 670—74. t.). Tárgyilag ehhez kapcsolódott volna dr. Boros cikke a köv. V. számban. A cikket már nyomdába is adtam volt, amikor mint villámcsapást tudomásul kellett venni, hogy a folyóirat további megjelenésétől a román kormány a támogatást megvonta. Mint annyi jószándék, ez is kutba esett a politika, az elfogultság miatt. A szerkesztőség tagjai nem tehettek egyebet, mint azt, amit dr. Bologna Valér egyetemi tanár kollegám vetett volt papírra nekem: „Eltemettük szegény szép és jó Kulturánkat. Nem marad más hátra, minthogy néma fájdalommal kezet szorítsunk“.

A Cultura szerkesztőségi iratainak rendezése közben került ismét kezembe a dr. Boros cikke. Közlését nemcsak tárgyilag, mint egy bizonyos eszmeáramlatnak a bizonyítékát, de a szerző személyiségének az emléke okából is indokoltnak tartom.

Kolozsvárt, 1941. júl. 18.

Kristóf György.

Az erdélyi népek megszervezésére Kolozsvárt egy bizottság működik, melyben az összes egyházak képviselői helyet foglalnak.

Ez a pár adat első tekintetre szürke, köznapi tudósításképpen hat, holott egy hatalmas krisztusi gondolat terjedésének egyik nem is jelentéktelen hullámgyűrűje az ébredező megértés és belátás érdekében. A kolozsvári előértekezleten szerencsésen határozta meg a gör. kat. esperes, hogy már az a tény, hogy a görögkeleti, a görög katolikus és magyar protestáns tudósok unitárius tanácsteremben, a székelyek ősi képcsarnokát szemlélve, találkoztak, olyan eredmény, amelyért érdemes volt összejönni. Ez a hang nem fog eltompulni, ha jól rezonáló testekkel érintkezik. Már pedig a nemrégén lezárult londoni és genfi konferencia rendkívüli mértékben eltávolította a megértés útjában álló elszigetelő elemeket.

Hisztóriai szomorú tény, hogy az 1871. évi német-francia háború bűnei miatt vezekel az egész világ. Nem mondunk ítéletet, hanem megállapítjuk, hogy az a csodálatos erejű világtörvény, melyet a vallásos hívő isteni gondviselésnek, providenciának nevez, a francia-porosz háborúban azonnal megkezdte kiegyenlítő munkáját. Levonta az emberi gyarlóság, kapzsiság, önzés és hatalomvágy pusztításaiban gyökerező nagy tanulságot. A régi maxima: *si vis pacem, para bellum*, jogosult volt az őseMBER idejében. Igazolni tudták a háborút mindig, bármilyen sílány okból szabadultak föl az öldöklő háború fúriái. De végül mégis csak be kellett látni, hogy hibás a tétel, veszedelmes a magyarázata, ellenkezik a valóban emberivel. Kigúnyolja mindazt, amit isteninek szoktak nevezni s teljesen kétségessé teszi, hogy van-e morális elem az ember ítélő és gondolkozó tehetőségében.

Sajátságos tüneményekkel találkozunk a modern világ életében. A német-francia háború alig volt befejezve s máris elhangzott a meglepő terv: Európa újraszervezése érdekében amerikai mintára „Európai Egyesült Államokat“ kell szervezni. Ugyanazt tervezték, ami a közelebbi londoni konferencián tényként jelentkezett: Amerikának megnyerése és bevonása az európai koncertbe s ezzel megkezdése a világ egyesítésének.

Ehhez az államférfiúi gondolathoz a prófétai lélek merész

elszántságának kellett járulni, hogy az emberek gondolkozó csoportja fölfogja és tovább táplálja. E terv elhangzásával egyszerre szólalt meg Dr. Hale E. Edvárd amerikai pap és idealista trombitája: „az államférfi, a nemzeti politika, a nemzetközi tudomány előtt nem áll nemesebb, magasztosabb és elsőbrendű föladat, mint a keresztény államok közötti állandó béke megteremtése“.

Ez a nagy cél megérdemli, hogy a jó lelkek egész életük energiáját szolgálatába adják. Dr. Hale vállalkozott rá és megkezdődtek a nemzetközi békekongresszusok — a század utolsó negyedében. Fokozatosan emelkedett és érlelődött az a gondolat, hogy minden olyan kérdést, amely a háború csiráját rejti magában, döntőbíróság elébe kell terjeszteni. Hangzott a tiltakozás a fegyverkezés fokozása ellen.

Amerikában sűrű egymásutánban tartották a kongresszusokat és Dr. Hale tudott gondoskodni arról, hogy olyanok is hallgassák szikrázó szónoklatait, akiknek nemcsak lelkében, hanem erszényében is van gyűlékony anyag. Többször ült mellette Carnegie András, aki építtette a hágai békepalotát, örök symbolumául a XIX-ik század új eszmeáramlatának és az isteni békének, melyre mindenki vágyik, de amely ellen shylocki fufanggal dolgozik a nyereszkeskedő pénz.*

Az egyháznak igen nagy szerepet osztott ki mindenik újkori háború. Papját az oltár elébe, vagy a szószékre állította és megkövetelte, hogy a győzelemért, s tehát az ellenség leveretéseért imádkozzék. A harctéren nemcsak a lélek üdvéért, hanem a fegyver sikeréért is egyszerre imádkozott mindkét fél papja. Olyan chaosa ez a félelemszülte áldozatkészségnek és az Istenben vetett bizalomnak, amilyen maga a kitört háború.

De minden kereszténynek és nem-kereszténynek hinni kell, hogy háború nélkül is meg lehet oldani bármely nehéz kérdést, legyen az gazdasági, hatalmi vagy integritási kérdés.

Mihelyt a különben ellenfeleknek látszó nemzetek vagy egyházak képviselői egymással szemben ülnek, a béke lelke megjelenik közöttük, s valamint Ujvidéken Iriney orthodox és Budapesten Raffay lth. püspök, úgy Bukarestben Cristea Miron metropolita-érsek majdnem szósz szerint kijelentették az ér-

* A világbéke fejlődését jelen író ismertette a Keresztény Magvetőben 1913.

tekezetet bezáró beszédekben: „legteljesebb örömmel és megelégedéssel tapasztalják és ki is nyilvánítják, hogy mind a vallási, mind a faji kérdésekben közös egyetértés és készség van arra nézve, hogy a problémákat keresztény szellemben oldják meg“.

A kritikus 1914-ik esztendőben Constancában tartott konferencia egyszersmindenkorra kimondotta a nagy és örök törvényt: „Az egyházak kötelesek minden országban, az összes népek között, fölhasználni minden befolyásukat és tekintélyüket arra, hogy a különböző nemzetek és nemzetiségek között az őszinte barátság, bizalom és egymás megbecsülése iránti jóindulat és egyetértés tiszta keresztény szellemben kifejlődjék.

Ennek megvalósítása érdekében az egyházak kéressék egymással az érintkezést, szervezzenek olyan egyesületeket, melyek ennek az eszmének a megvalósítását munkálják és részint értekezleteken, részint levelezés útján, minél teljesebbé tegyék az egységre és egyesülésre törekvést“.

Dr. Ramsay Sándor vállalkozott a különböző országok és nemzetek békebizottságai megszervezésére. Dr. Söderbrom upsalai érsek és Nigchingale Tamás lelkész kezükben tartják a béke-munka fonalát Európában és Amerikában. Az egész munka a *Világszövetség* gyönyörű föladata, melytől várjuk a nemzetközi barátságnak előmozdítását az egyházak útján.

A kolozsvári előértekezleten már elhangzott az a gondolat, hogy Erdélyben nyilvános gyűléseken, felolvasásokon kell tájékoztatni a közönséget az új világ megváltó eszméjéről, a világbékéről. Bizonytal nagy eredményt lehet elérni. Ha az erdélyi egyházak és nemzetek képviselői, mindenik a maga látószögéből nézve és ítélve meg a nagy problémák rugóit, föltárják a hallgatóság szeme előtt azokat a lehetőségeket, amelyek már kétezer esztendeje valósággá tömörültek volna, ha a Krisztus szellemét az egyházak nemcsak hirdették, hanem élték és gyakorolták volna.

Gondolja és cselekedje is mindenki, hogy legyen békesség és jóakarát a földön az emberek között.*

Dr. Boros György.

* Ezt a cikket nem csupán az író személyéért közöljük, hanem történelmi igazolásául annak, hogy a ker. egyházak minő munkát végeztek a béke fenntartása érdekében. Szerk.

Bráhma — Sámaj.

A modern India neves hőse Rammohan Ray több mint száz évvel ezelőtt *Bráhma-Sámaj* néven, theista alapon álló gyülekezeteket szervezett, melyek a modern unitárizmussal nagyrészt egybehangzó tanításokat hirdetnek. A *Bráhma-Sámaj* egyház 1928-ban ünnepelte fennállása százéves évfordulóját. Ezen az ünnepségen jelen volt a többi testvérfelekezet képviselője mellett *Balázs* Ferenc egykori lelkésztársunk, aki a magyar unitáriusság üdvözetét tolmácsolta. Indiáról s annak forrongó vallásos életéről keveset tudunk. Egy rövid és áttekinthető kép mindnyájunk érdeklődésére számot tarthat, mert hiszen olyan mozgalom kialakulásáról értesülünk, mely a mai unitárizmussal szellemi rokonságban áll, s melynek egyik előkelő vezető szelleme volt a néhány héttel ezelőtt 80 éves korában elhunyt *Rabindranath Tagore*, a nagy hindu költő is. Rabindranath Tagore szabdegyetemét említett útja alkalmával *Balázs* Ferenc is felkereste, s tapasztalatairól érdekes cikkben adott számot.

1927—28-ban Helmuth von Glasenapp akkor königsbergi egyetemi professzor tanulmányutat tett Indiában, melynek során különös figyelemmel tanulmányozta a mai modern India szellemi és vallási mozgalmait. Megfigyeléseit hazatérte után: *Religiöse Reformbewegungen im heutigen Indien* c. tanulmányában közreadta. Az alábbiakban e cikk nyomán ismertetjük a *Bráhma-Sámaj* mozgalmát, megjegyezve, hogy a fordításban nem ragaszkodtunk szolgai módon az eredeti szöveghez, hanem igyekeztünk azt magyar unitárius olvasóközönségünk részére átdolgozni.

Az alábbi tanulmány természetszerűleg nem foglalkozik az angol unitárius egyház előindiai missziói munkájának, valamint a Khasi hegyekben lakó és angol és amerikai unitárius

testvéreink támogatását élvező benszülött hinduk unitárius mozgalmainak ismertetésével.

*

Kalkuttában 1828. aug. 20-án, a Chitpur Roadon egy új imaház nyitja meg kapuit, mely a bálványimádástól mentes *Bráhma-Sámaj* istentiszteleteknek áll szolgálatában. Külsőleg ez az egyszerű esemény jelzi a mai modern India legrégibb és legjelentősebb vallásos reform-mozgalmának megszületését. Egyben egy új korszak kezdetét jelző emlékkő a Ganges-parti ország szellemtörténetében, melyben Nyugat eszméi megkezdik diadalmas bevonulásukat a hinduk vallásos elképzelésének világába. Ma már, amikor az eleurópaiasodott hindu városokat látjuk, alig tudjuk elképzelni azt, hogy mit jelent egy bálványképek nélküli imaháznak a felállítása, s egy a kereszténységhez külsőleg is hasonló istentiszteletnek a bevezetése abban a korban, amikor a hinduk orthodox brahmánjai szuverénül uralkodtak a hinduk gondolatvilága felett. Amikor a bálványképek imádása, a társadalmi osztályberendezkedések aprólékossága és minden tisztátalan idegen elem elől való elzárkózottság volt uralkodó. A szociális viszonyok az elmúlt 100 esztendő alatt gyökeresen megváltoztak, a nyugati szellem ma már erős és mélyreható hatást gyakorol a hinduk vallásos hitére és tanításaira. Dacára annak, hogy Vasco de Gama partraszállása óta eltelt 330 esztendő alatt az európai szellem csak nagyon kevés hatást tudott a hinduk gondolkozásvilágára gyakorolni, — Rammohan Ray vezetésével a *Bráhma-Sámaj* vallásos mozgalom jelzi a modern kor megszületését és annak elindítóját nem ok nélkül tisztelték meg a *Modern India Atyja* elnevezéssel.

Rammohan Ray 1772-ben született Bengália, Burdwan kerületében fekvő Raphanagar nevű faluban. Előkelő családból származik. Ősei a kulina-brahmánok törzséhez tartoztak. A Patnában levő mohamedán főiskolán nevelkedik. Valószínűleg itt ébred arra a gondolatra, hogy a képek imádása elvetendő. Feljegyzések szólnak arról, hogy már ebben az időben egy értekezést írt a bálványképek imádása ellen. Amikor innen 16 esztendőskorában hazatér, elgondolásai miatt édesapjával ellentétbe kerül és elhagyja szülei házáat. Néhány esztendeig vándoréletet él. Talán járt Tibetben is, ahol a buddhizmust tanulmányozta. Benaresben telepszik le, ahol szanszkrit nyelvi tanul-

mányokat folytat és elkezd az angol nyelv tanulását is. 1803-ban, apja halála után — kivel időközben kibékült — visszatér Bengáliába, ahol tíz éven keresztül, mint a keletindiai társaság adóhivatalnok dolgozik. Főnöke, John Digby nagyon megszereti és az ő révén ismerkedik meg az angol irodalommal. 1814-ben elhagyja a keletindiai társaság szolgálatát, Kalkuttában telepszik le és szolgálata alatt szerzett vagyonából él. Csak vallásos és szociális problémák foglalkoztatják, melyek már kora ifjúságában felkeltették érdeklődését.

Még 1804-ben kiadott perzsa nyelven egy tanulmányt Tuhfatul Muwahiddin címen, melyben kikelt a bálványimádás kultusza ellen. Most ideje van e téma folytatására. 1815-től kezdve részben bengáli, részben angol nyelven, gyakran mind a kettőn adja ki fordításait: Vedanta-Sutras, Upanishadok, Vajrasuci — a társadalmi osztályrendszer ellen. Értekezéseket ír az özvegyek elégetése ellen és egy könyvet Jézusról is — *The Precepts of Jésus, the Guide to peace and hapiness*, valamint számos dolgozatot és ujságcikket aktuális kérdésekről. Rammohan Ray sokoldalúsága akkor lesz szembetűnő, ha figyelembe vesszük, hogy mindenütt alapvető munkásságot kellett végeznie. Állandóan heves ellenzőkkel harcol. Ő az első, aki bengáli nyelven prózában is ír — előtte érdemlegest csak kötött formában írtak —, az első bengáli ujságíró. Küzd a szociális visszaélések ellen és ostromozza a kasztrendszer helytelen kinövéseit. Az első politikus, aki a nyugati liberális demokrácia eszméit szemé előtt tartja. Mindenekelőtt ő az első, aki a hazájában talált különböző vallásokkal kritikai módon, az eredeti szövegek — szanszkrit, perzsa, arab, héber, görög, latin — felhasználásával foglalkozott. Tanulmányai alapján jut el arra a következtetésre, hogy India ősi vallása, ahogyan az az Upanishadokban megjelent, a tiszta monotheizmus volt. A számos elterjedt hitforma, a képek imádása, a többi vallásos és szociális szokás, a régi és tiszta tanításoktól való eltévelyedés következménye. Az egyetlenegy Istenbe vetett hit képezi az igazi nagy vallások központi gondolatát. Ez a tanítás a kereszténységben leginkább az evangéliumokban jutott kifejezésre. A bibliai csodákat, a háromságról való tanítást a keresztény dogmatikának más pontjait, melyek tanításaival nem egyeztek meg, Jézus összehasonlíthatatlanul magasztos tanításai későbbi eltorzításának

tartja. Lelkében fölébred az ősi és ugyanakkor a jövődöbeli egyetemes vallásnak a képe, melyben az Isten kompromisszumoktól mentes monotheizmusát, a kereszténység ethikai tanításaival és a hindu filozófiával igyekezett összehangzásba hozni.

Természtos, hogy alapvető tanításai számos ellenzőre találhatnak. Az orthodox hinduizmus Rayt eretneknek bélyegzi meg, aki félreérti a szentíratok tanításait, ha a külső szimbolumokat, mint Isten megismeréséhez vezető utakat elveti s azok helyébe rituális és aszketikus vonatkozású kérdéseket helyez. Az ellene támadó keresztény szerzetesek rövidlátó pogánynak bélyegzik, aki nem képes Krisztus istenségének misztériumát felfogni. Ellenfelei számos tanulmányban támadják. Ray saját fegyvereikkel igyekszik meggyőzni őket. Idézi szentírateikat, ezek alapján akarja felfogásának igazságát bizonyítani. Ellenfeleinek táborából is követőket szerez. Egy baptista szerzetes, *William Ádám*, aki Rayt a szentháromság domájának igazsága felől akarta meggyőzni, az ő révén unitáriussá lesz.

Követőivel, kiknek nagyrésze tekintélyes és jómódú ember, alakítja meg az Atmiya-Sabha-t, 1814-ben. Az egylet vallásos összejövetelein szent íratokat olvasnak fel és vitatnak meg. Később, 1821-ben, amikor Ádám is csatlakozott hozzá, tevékenyen dolgozik az angol unitárius misszió létrehozásán, annak istentisztelein több izben részt is vesz. 1828-ban alapítja meg saját egyházát, melyet *Bráhma-Sámaj*-nak az *egyistenhívők társaságának* nevez. Minden szombaton délután tartanak egy istentiszteletet, melynek keretében véda szövegeket olvasnak fel és prédikációt tartottak. Jellemző, hogy a véda szövegeket csak a brahmanok olvashatták fel, egy a főteremtől függőny által elválasztott mellékteremben, ahová bejárásuk csak a saját egyházát, melyet *Bráhma-Sámaj*-nak, az *egyistenhívők* és a Chitpur Roadon még egy házat vesznek, melyet 1830 januárjában istentiszteletek céljaira is fölszentelnek. Ray ugyanezen év novemberében az istentiszteletek és a gyülekezet dolgainak vezetését barátaira bízva, Angliába utazik. Itt a nagy mogul megbízásából — aki, mint követét „Raya“ címmel tünteti ki — politikai megbeszéléseket folytat. Az európai kereszténységgel közelebbről is meg akar ismerkedni, hogy szerzett tapasztalatait saját egyháza felvirágoztatására felhasználja.

Ő az első magasrangú hindu férfiú, aki neki mer vágni az

Óceánnak, idegen országba utazik és ennek révén társadalmi helyzetét is kockára teszi. Hogy kasztjának szigorú előírásait a messzi idegenben is betarthassa, hindu szolgaszemélyzetet visz magával. Anglia és Franciaország legkiválóbb emberei igen melegen fogadják. Hazája érdekében sokat és eredményesen fáradozott. 1833 szeptember 27-én, Bristolban egy alattomosan fellépő láz áldozatául esik. Elhalálozását általános és őszinte részvét kísérte.

Raynak nem volt szigorú dogmatikai rendszere. Az egyistenben való hit mellett főként az érzelmet hangsúlyozza ki. Lelkének ez az emocionális oldala számos bengáli énekben is kifejezésre jutott, melyek nagyrészt ő szerkeszti. Ezek közül sok a Bráhma-Sámaj istentiszteletein ma is használatban van.

Miután Ray Indiát elhagyja, azt figyelhetjük meg, hogy fiatal vallásos mozgalma, vezetőjének elvesztése után elszíntelenedik. 1842-ben a mozgalomnak új apostola támad. Az új vezető *Debendranath Tagore*, kinek édesapja régi tagja a gyülekezetnek. Ez a kiválóan képzett fiatalember veszi át a gyülekezetek vezetését és szervezi meg az egyházat. Bengália határain túl ő küldi ki az első misszionáriusokat. Tagore mint öntudatos hindu, nem közeledik a keresztény tanítások felé és így könnyen megértjük azt, hogy ő egyedül a Védák könyvét tartotta minden ismeret egyetlen, eredeti és igazán isteni származású forrásának. Idők folyamán változtat nézetein. Elismeri azt, hogy a természet és a megismerés, valamint a Védáknak azok a helyei, melyek a tiszta theizmussal összhangzásban állanak, foghatók fel mint Istennek igazi kijelentése.

Ez az állásfoglalás igen jelentős előhaladást jelent. Megtörténik a mozgalom elválasztása a hinduizmustól. Erre az állásfoglalásra a Védáknak alapos tanulmányozása vezet. Meggyőződik arról, hogy az Upanishadok a tiszta theizmust hirdetik ugyan, de ezzel szemben a Véda szövegek igen nagy része politeista felfogást képvisel és állatáldozatokkal összekötött kultuszt hirdet.

1857-ben csatlakozik a gyülekezethez az orvosok és írók előkelő nemzetségéből származó fiatalember: *Keshab Candra Sen*. Kiváló szellemi képességei révén csakhamar nagy befolyást nyer a gyülekezet vezetésében. Fellépése következtében a gyülekezet megfosztja a brahmanokat előjogaitól. Új ritust

és szertartást vezet be, melyből mindazt, ami még a bálványképek imálására és a politheizmusra emlékeztet, eltávolít. Megengedi az asszonyoknak is, hogy az istentiszteleteken résztvegyenek. Tagore ellentétben áll új barátja gondolataival. Sen eszméiben a hinduizmusnak a megtagadását látja. Tagore ragaszkodik az ősi tradíciókhoz és az újításokban nem vesz részt. A két vezető, Tagore és Sen között 1865-ben nyílt szakadás támad. Tagoret a gyülekezetnek csak egy kis töredéke követi, akikkel együtt megalakítja az *Adi-Sámajt*, az eredeti társaságot. Ez az egyház ma is dolgozik, de igazi jelentőségét elvesztette. Az *Adi-Sámaj*, a hindu theisták nemzeti egyháza. A gyülekezet tagjai közé csak hindukat fogad be. Istentiszteletein is csak a hindu szövegeket használja. A rítusok terén is sokat megőrzött az orthodox brahmanizmusból és csak a bálványimádás kultuszát vetette el. Papjai csak brahmánok. Szociális reformmozgalmakkal nem foglalkozik. A kasztrendszer ellen harcot nem folytat.

Tagoreval együtt kiváltak a gyülekezet konzervatív tagjai és így Sen modern vallásos eszméit könnyen diadalra viszi. Kalkuttában 1866-ban beszédet tart. Témája: Jézus Krisztus: Európa és Ázsia. Beszédében állást foglalt Jézus rendkívüli szellemi nagysága mellett, megnyitja gyülekezetének új templomát. Gyülekezetének neve: *Bharatvarshiya Bráhma-Sámaj* — az összes indiai istenhívők társasága. Olyan egyházat akar létrehozni, amellyel áttörheti a hinduizmus korlátait és az összes vallások egyetemes jelentőségét összefoglalhatja. Törekvése abban jüt kifejezésre, hogy gyülekezete összejövetelein buddhista, hindu, perzsa, kínai, zsidó, keresztény és mohamedán szent íratokból olvastat fel részleteket. Eszméi terjesztésén szóban és írásban dolgozik. Folyóiratokat szerkeszt és misszionáriusaival beutaztatja az indiai kontinenst. Nagy eredményeket ér el, amikor átveszi a Vishnu szekták rajongó imagyakorlatokkal teli szertartásait. Új és érdekes liturgiájával megrendezett vallásos ünnepélyei nagy néptömegeket vonzának. Angliai tartózkodása fölébreszti lelkiismeretét és nagy gondot fordít a szociális reformmozgalmakra is. A népnevelést nevelőintézetek felállításával, jó és olcsó könyvek terjesztésével fejleszti. Küzd a szociális visszaélések ellen. Megadóztatja

a gyermekházasságot. Széleskörű tevékenységet fejt ki az éhezők és nyomorultak érdekében.

Felfogása lassan változáson megy keresztül. Egyre nagyobb tisztelet övezi. Arra a meggyőződésre jut, hogy Istentől új és rendkívüli kijelentést kapott. Fellépése és modora tulságosan merev, követőinek egyrésze elidegenedik tőle. 1878-ban új szakadásra kerül a sor.

A megmaradottak körében Sen továbbra is az új vallás prófétája. 1882-ben mint Istennek utolsó kijelentését közli híveivel tanításait: *Naba Bidhan*-New Dispensations. 12 apostolt választ. Új dogmákat vesz át és rítusokat alkalmaz. Bevezeti a keresztelést, a homa-áldozatot, új szertartásokat. A Bengáliában nagy elterjedésnek örvendő Durga kultusznak megfelelően Istennek, mint Mennyei Anyának való tiszteletét gyülekezetebe bevezeti. A nagy Acarya Brahmananda — a Mester, aki Istennél találja meg örömét — 1884-ben meghal. A vezető halála, aki gyülekezete tagjainak lelkébe erőt és hitet tudott önteni, végzetessé válik. Az apostolok között vetélkedés támad, a hívek elkedvetlenednek. A Brâhma-Sâmajnak ez az ága is igen hamar elveszti korábbi jelentőségét India vallásos és szellemi életében.

Az *Adi-Samaj* és a *Naba Bighan* régi fényüket elveszítve, jelentéktelen szektákká zsugorodnak össze, a mozgalom harmadik ága, a *Sadharan Samaj* ma is régi fényében tündöklök. Jelentősebb vezetői nincsenek és így semmi kiülnösebb változáson nem megy át. A gyülekezet tagjai közé mindenki beléphet, aki büntetlen előéletű, 18. életévét betöltötte és legalább évi 8 anna (kb. egy pengő) hozzájárulást fizet, s az alapvető tanításokat elismeri. A tanítások magukban foglalják az egyetlenséget Istenbe vetett hitet, aki minden ember számára közbenjáró nélkül hozzáférhető, aki minden vallásban és minden népnek kijelentette magát, anélkül azonban, hogy egy bizonyos szent könyvet inspirált volna, anélkül, hogy tiszteletére meghatározott külső formák és rítusok lennének szükségesek. Hisznek a lélek halhatatlanságában, a cselekedeteknek a halál utáni megítélésében. A büntetés rövidebb vagy hosszabb ideig tarthat, de sohasem örökkévaló. A gyülekezetek kormányzását központi szervezetük végzi, amely az egyes helyi Sâmajok képviselőiből áll. A végrehajtó hatalmat az egyetemes szervezet

által megválasztott bizottság gyakorolja. A hívek gondozását és a propaganda tevékenységet a missziói munkára külön képzett misszionáriusok látják el.

A gyülekezetek számos általános érdekü intézményt tartanak fenn. Foglalkoznak a vallásos kérdések megvitatásával. Teológiai előadásokat rendeznek. Különös gondot fordítanak a mindkét nembeli fiatalság vallásos életének kimélyítésére. Számos nevelő és tanintézetet tartanak fenn.

Jelenleg — 1928 — arra törekednek, hogy a három ágraszakadt Bráhma-Sámaj egyházat újra egyesítsék. A törekvés célja a közös alap kihangsúlyozása és az ellentétek kiküszöbölése. Tényleges eredményről, sajnos, még nem tudunk. A különféle irányú gyülekezetek főként Bengáliában, elsősorban Kalkuttában szaporodtak el. Innen terjednek el az eszmék és keletkeznek az egyes gyülekezetek a közeli tartományokban, főként Panjab és Madras környékén. Dél-Indiában S. Naidu egy Veda Samajt alapított, mely nemsokára a Bráhma-Sámajba olvadt bele. Bhandarkar és Ranade vezetése mellett Bombayban és a nyugati részeken egy Prarthana-Samaj-imatársulat alakult, mely a Bráhma-Sámajjal állandó összeköttetést tart fenn. A tartományokban levő egyes helyi gyülekezetek, vezetőik felfogása szerint, a három Bráhma-Sámaj valamelyikéhez tartoznak. A dogmatikai kérdés vidéken nem játszik olyan fontos szerepet, mint a fővárosban és így az összetartozandóságnak a tudata is jobban ki tudott fejlődni.

A Bráhma-Sámaj követőinek száma sohasem volt túlságosan nagy. Az 1921. évi indiai népszámlálás adatai szerint a követők száma: 6388 lélek. A három keleti tartományban, Bengália, Assam és Biharorissa van a legtöbb gyülekezet, 4600 hívővel, Birma tartományban csak 450, Panjabban csak 300 követő van. A fennmaradó csekély szám a többi tartományokra esik. Az adatok összehasonlítása után megállapíthatjuk, hogy a mozgalom az utolsó tíz esztendő alatt 16%-os gyarapodást mutat fel. Az, hogy e mozgalom követőinek száma nem túlságosan nagy, a vallástörténészek előtt nem szorul további magyarázatra. Az alapítók tiszta szándéka még nem elegendő arra, hogy nagyobb néptömegeket mozgassanak meg. A mozgalom tagjai sorában számos európaihírű indiai vezető embert találunk: *Rabindranath Tagore*, a Nobel-díjjal koszorúzott hindu

költő-filozófus, *Jagadisha Candra Bose*, *Lord Sinha* és mások. A Bráhma-Sámaj nem a nagy néptömegek vallása, hanem csak egy kisebb vallásilag és szociális téren felvilágosodott rétegnek tud vallásos hitet, meggyőződést és életet adni. Nyíltan hirdeti az európai modern formákkal és gondolatokkal való rokonszenvét, sok támadásban részesül, hogy nem törődik eleget az ősi vallásos és nemzeti tradíciókkal. Kérdéses az, hogy fog-e a Bráhma-Sámaj a jövőben maga köré nagyobb követőtáborot toborozni. Ma a hindu nacionalista alapon álló vallásos mozgalom az Arya-Sámaj, a nemzeti ellenállás gondolata jegyében végzi vallásos reform-munkáit. Minden részrehajlatlan szemlélő el kell ismerje azonban azt, hogy ez a vallásos mozgalom igen jelentős történeti missziót töltött be. *Rammohan Ray* és követőinek mozgalma volt az első, amely öntudatosan és határozottan kikelt a képek imádása és az osztályrendszer túlkapásai ellen. A modern Nyugat gondolatainak felhasználásával és értékesítésével dolgoznak a hinduizmus megújításán. Az általuk végzett, szóban és írásban terjesztett eszmék más gondolkozó emberben is felébresztették a reformok szükségességének gondolatát. Így közvetett úton ugyan, de számos szociális és vallásos törekvés úttörőjévé váltak. Minden későbbi mozgalom ettől a mozgalomtól kapta az első útmutatást és indítást, ami szintén csak azt bizonyítja, hogy a *Bráhma-Sámaj* mozgalom jelentősége kitörülhetetlen a modern India szellem-történetéből.

Ferencz József.

Brassai Sámuel és a muzsika.

II. közlemény

Mikor Kolozsvárt a házi muzsikálás eléggé gyökeret vert, azt szerette volna, hogy ez a sok szép zenélés ne maradjon a lakásokban, hanem a zene iránt lelkesedők minél nagyobb rétege részére legyen megközelíthető. Ez adta a lökést ahhoz a régi vágyához, hogy a szűkkörű matinék helyett a város jobb zenészei nagyobb közönség előtt is muzsikálhassanak. Megalakította a „Kolozsvári Zenetársaságot“, melynek ő volt az elnöke, vezetője, rendezője, mozzatója. Úgy is hívták a városban a „Brassai társasága.“ A megalakítás munkájában sok kolozsvári zenebarát volt segítségére. A közönséghez címzett felhívás szövege pedig így szólt:

„A kolozsvári zenekedvelő közönséghez!

A kamarazene kedvelése és gyakorlása hovatovább örvendesebb haladást nyervén városunkban, alkalmat kívántunk szerezni a szépművészet gyakorlóinak és tisztelőinek, hogy végrehajtó eredményeit élvezhessük. Feltettük a zenében előrehaladottakról, hogy nem kívánják „gyertyájukat véka alá rejteni“ és örvendenek, ha a háznép (család) és közelebbi ismerősök körén kívül gyönyörködtethetnek vele szakértő és barátságos indulatú hallgatókat.“ A felhívást maga Brassai szövegezte és írta alá. Célja tehát világos volt. Miután évtizedek alatt a házimuzsikáláshoz szoktatta a város zenével foglalkozó polgárait most, mikor a játékban kellő előhaladást mutattak és jó együttesek alakultak, azt szerette volna, ha a nyilvánosság elé lépnek, hogy így a még lappangó erőket ösztönözze munkára. A zenekultúrát akarta minél szélesebb körben terjeszteni.

Ez a társaság minden két hétben rendezett estélyeket, melyeket eleinte a régi Unitárius Kollégium auditóriumában, azután rövid ideig a Róm. Kath. Lyceumban, majd a Kereskedelmi Akadémián tartottak meg. A rendezést, a kiszemelt muzsikusok felkérését, a műsor összeállítását, mind maga végezte, Brassai. A zeneestélyeket

igen nagyszámú előkelő közönség látogatta. A társaságnak mintegy 150 tagja volt és működésével Brassai nagyon meg volt elégedve.

1890. december 30-iki kelettel Brassai újból körlevelet bocsájt ki aláírásával, mert a társaság működésében hanyatlás állott be. A körlevél szövege a következő:

„Kolozsvári Zenetársaság 1887.

T. Cz.

Városunk zene-értő és zene-művelő köreinek minden oldalról hangoztatott kívánságát teljesítve, újjászervezzük a három év óta fennálló, jóllehet az utolsó évben vesztelgelő Kolozsvári Zenetársaságot egyszersmind kiszélesítve működésének körét és hatását. Zene-életünket élénkíteni és emelni akarván kikeressük és összegyűjtjük városunknak számottevő összes erejeit, hogy velök rendes zene-estélyeket és philharmonikai hangversenyeket rendezzünk.

Októbertől májusig bezárólag minden hónap első hetében egy rendes zene-estélyt és évenként legalább egy nagy hangversenyt rendezünk.

Rendes zenegyakorlatok hetenkint egyszer az esti órákban fognak tartatni a lyceum dísztermében.

Nagy hangversenyek előtt a próbák száma a szükséghez mérten szaporítható. A működő tagok kötelesek a próbákban és előadásokban pontosan résztvenni.

A működő tagok sem beíratási, sem tagsági díjat nem fizetnek s minden nagy hangversenyre 1—1 névre szóló szabadjegyet kapnak, mely azonban csak rokonoknak és ismerősöknek még pedig csak ingyen engedhető át.

Ha Cz.-d hajlandó a társaság célját becses közreműködésével előmozdítani, tisztelettel kérjük, hogy ezen felhívást becses aláírásával ellátni sziveskedjék.

A kolozsvári Zene-társaság elnöke: Dr. Brassai Sámuel.“

Az ív aláírói között a következő neveket találjuk: Dr. Lindner Gusztáv egyetemi tanár, Peielle Róbert, Mentovich Gyula, Nagy Gábor, Boér Gergely zenetanár, Tonházi Jakab zenetanár, Ifj. Sipos Gábor, Özv. Ruzitska Béláné és családja, Moldován István, Dr. Kis Mór, Oberli B. a konzervatórium volt igazgatója, Finály Gábor, Finály György, Dr. Gyalui Farkas író, Pákey Lajos műépítész, Seplecan János, Müller Ottó, Müller Károly, Petelei

István író, Rigó Anna, Boross György tanár, Sigmond Ákos birtokos, Széky Miklós gyógyszerész, Palóczy Lajos gyógyszerész, Dr. Werner Rezső egyetemi tanár, Dr. Grois Gusztáv egyetemi tanár, Haller Rezső, Dr. Engel Gábor orvos, Bartha Miklósné, Pápay Sándor ezredes, Merza Joachim, Merza Gyula, Dr. Csipkés Károly, Dr. Ferenczy Zoltán egyetemi tanár, Genersich egyetemi tanár, Moldován Gergely egyetemi tanár, Finály Henrik egyetemi tanár, Brant József, Dr. Vályi Gábor és Gyula, Gegenbauer József zenetanár, Özv. Triska Ferencné, Gámán Zsigmond, Dr. Géber Edéné, Girsik Jánosné és Girsik Ida, Özv. Bokros Ádámné, Dr. Meltzl Hugó egyetemi tanár, Dr. Fabinyi Rudolf egyetemi tanár, Haller Károly, Reinbold Arthur egyetemi tanár, Dr. Concha Győző egyetemi tanár és még számtalan olyan név, melyekre a mai nemzedék már nem is emlékszik. Az említett aláírások mind a Brassai közvetlen köréhez tartozó személyekéi, akik előlegezték bizalmukat az olyan mozgalom iránt, melyet Brassai jegyez.

Feltűnő, hogy a kolozsvári konzervátoriium köré csoportosultak közül milyen kevesen írták alá az ívet.

Már maga a Zenetársaság gondolata olyanoktól származott, akik nehezményezték a konzervátoriium zenepolitikáját: Brassai Sámueltól és Nagy Gábortól. Mindketten sokkal belterjesebb és népszerűbb, barátságosabb zenei életet kívántak, mint amelyet a zártkörű konzervátoriiumi vezetőség folytatott. Nem akartak az iskola ellen, hanem azzal párhuzamosan dolgozni. Maga Brassai, mint a konzervátoriium tiszteletbeli tagja és Nagy Gábor is, mint az iskola gazdája, nem is léphettek fel ellenséges indulattal a hivatalos zenei intézménnyel szembe. Úgy látszik mindketten ellenszenvvel figyelték az ottani munkát, mert Nagy Gábor összeküldönbözött valamiért Farkas Ödönnel. Brassainak sem tetszett Farkas Ödön parancsuralma és a zeneiskolán belüli állandó surlódások, mert nem egyszer kijelentette, hogy a „Farkasok megeszik a konzervátoriiumot“. Az intézetnek t. i. két Farkas nevű tanára volt: Ödön az igazgató és János a hegedűtanár (a két Farkas nem állott rokonságban). Bizonyos, hogy a konzervátoriium vezetősége nem nézte jó szemmel az új társaságot, mert még hangversenyeit sem látogatta. Brassai azonban járta a maga útját és ezzel keveset törődött. Ő a maga zenepolitikáját tartotta helyesnek, bár nem egyszer tett arra kísérletet, hogy a zenetársaság és a Zenekonzer-

vátoriumot, mint egy cél felé közeledő intézményt a párhuzamos munkába összehangolja, de az Farkas Ödön zárkózottságán és makacsságán elbukott. A Zenetársaság később olyan fontos szerve lett Kolozsvár zenei életének (különösen 1904 után), annyira megerősödött, hogy tagjainak száma biztosította a nagyobb vállalkozásokat: évenként több kiváló világhírű hangversenyző művészt tudott tagjai részére szerződtetni és évtizedeken át lelke volt a város zenei életének. Művelte, nevelte a zenekedvelőket. Közvetve a konzervatórium érdekeit szolgálta, mert a város polgárainak érdeklődését fokozta a zene iránt, aminek eredménye az lett, hogy a zeneiskola növendékeinek száma hatványozott mértékben nőtt. Farkas Ödönnek és körének aggodalma feleslegesnek bizonyult, mert a konzervatórium tovább fejlődött és virágzott éppen úgy, mint a zenetársaság.

A nyolcvanas években még Brassainál szorgalmasan muzsikált a „Brassai kvártettje“, ahogyan Kolozsvárt nevezték: Boér Gergely, Sigmond Ákos, Watterfield (az abszolutizmus után itt maradt osztrák állami hivatalnok és zenetanár) és Ruzitska Béla, de a tagok lassan elhaltak mellőle. 1890-től kezdve már Brassai hallása erősen megromlott, mégis eljárt még azokhoz a házakhoz, ahol házi muzsika folyt. Kopogás, köszönés nélkül ment be, leült egy karosszékre, behunyta szemeit és hallgatott, majd mikor megunt, ugyanolyan csendesén távozott anélkül, hogy valakitől is búcsút vett volna. Nem is mutattak be neki ilyenkor senkit a társaságból. Az öreg tudóst már senki és semmi nem érdekelte, minden fárasztotta, de a zene hallgatásáról nem tudott lemondani.

1897 márciusában már erősen le volt gyengülve és kórházba szállították. Akkoriban hangversenyzett Kolozsváron Hubay Jenő hegedűművész, kinek nővére Dr. Ferenczy Zoltán kolozsvári egyetemi tanárnak volt a felesége. Hubay meghallotta, hogy Brassai nagy beteg és mint családjának barátját meglátogatta a Magyarutcai Vöröskereszt kórházban. Brassai nagyon örvendett Hubay látogatásának és csendesén, sok szeretettel beszélgetett el vele. A látogatást Hubay a következőképpen írja le Dr. Boross György unitárius püspök kérésére nővéréhez Dr. Ferenczy Zoltánnéhoz szül. Hubay Arankához Pusztaszlatnáról 1915 augusztus 17-ikén írott levelében:

„Legutoljára Kolozsvárt láttam őt közvetlenül halála előtt.

Akkor már a Vöröskereszt-kórházban feküdt, halálos ágyán. Ott meglátogattam, s dacára annak, hogy már igen rosszul látozt s hallott, felismert engem s nyájasan kezét nyújtá felém: Mit csináltok Budapesten? Muzsikáltok-e sokat? Elhoztad-e a hegedűdet? Szeretnék még hallani! Amikor parancsolja Brassai bácsi, el is hoztam a hegedűmet s szívesen játszom. Jó fiam, gyere hát holnap ilyen tájt hegedűddel. Másnap csakugyan a kora délutáni órákban elmentem hozzá hegedűmmel s vagy másfél óráig hegedültem neki. Ha egy szonáta töredéket befejeztem, ő maga jelölte meg a következőt s végre a Bach Chaconnet kívánta. Ott feküdt az agg próféta előttem, hol csukott, hol nyitott, méllázó, könnyes szemekkel s éreztem, hogy ennek a nemcs nagy embernek, akit a legzsengőbb korom óta ismertem és szerettem, én játszottam el az utolsó akkordot az életben. Bele is sírtam a húrokba az ő iránta érzett mély szeretetemet és ragaszkodásomat. A darab végefelé már nem nyitotta ki a szemét és sógorom Dr. Ferenczy Zoltán, aki szintén könnyes szemekkel ült ott, odasugta nekem: gyerünk Jenő, úgy látszik már fáradt és kimerült. Észrevétlenül s mélyen megilletődve távoztunk. Ekkor, láttam őt utoljára...“

Néhány nap mulva 1897 június 24-én meghalt Brassai. Utolsó napjáig zenét hallgatott és olyan zenei élménnyel távozott az élők sorából, amilyen Hubay játéka nyújthatott a zenét olyan nagyon szeretőnek, mint amilyen Brassai volt.

2.

Brassainak a nagy művészek közül személyes ismerősei voltak H. W. Ernst, Joachim, Millanolo Teréz és Hubay a hegedűsök, Liszt és Erkel a zeneszerzők és a zeneírók közül Id. Ábrányi Kornél és Bartalus István. Ernsttel és Joachimmal Berlinben ismerkedett meg. Ernstről azt írja: a hegedű legnagyobb énekese. Valóban jellemző mondás, mert a nagy hegedűsben nemcsak a kitűnő mesterségbeli készségét, hanem remek éneklő hegedűhangját szerették legjobban. Ernstről azt mondja Brassai a Szépirodalmi Lapokban (1853. évfolyam 51-ik szám) „az iszonyú nehézségek oly játsszi és erőltlen legyőzése, melyet ilyen csoda fokon másoknál alig tapasztaltam, nála úgy tűnik, mintha nem is volnának nehézségek“. Majdnem minden nagy énekesnőt hallott, azok közül Artot, Patti és Viardotné meghallgatására Bécsbe és Berlinbe utazott, Lagrange asszonyt pedig, kinek Erkel a Bánk bán operában

a La Grange áriát írta, Pesten hallotta. A zongoristák közül Bülowot (Liszt vejét), Lisztet, Dreyschockot, Erkel Ferencet, Székely Imrét, Schumann Klárát és Rubinsteint szerette. 1870-ben Boér Gergely zenetanárral Bécsbe utazik a fiórenci vonósnégyes és Jan Becker hegedűművész a vonósnégyes vezető hegedűsének estélyére. Beckert igen sokra becsülte. Semmi fáradságot nem tartott soknak, ha arról volt szó, hogy egy jó hangversenyt meghallgathasson. Még a kilencvenes években felutazott Bécsbe vagy Berlinbe egy agyonhirdetett híres énekesnőnek koncertjére, de már az első ütemek után tudta, hogy csak közepes énekesnőről van szó, hogy a híres dalos nem sokat ér „minek okáért nyakaköré kerítette condra-gubáját és rögtön elutazott Berlinből.¹ Kolozsvárt el volt terjedve róla, hogy egy hangversenyre gyalog ment fel Budapestre. Egy újságíró egyszer meg is kérdezte tőle, hogy ez igaz-e. Brassai azt mondotta: „Si non e vero, e ben trovato, mert ha arra került volna a sor, én még azt is megtettem volna. Nagyon szeretem a zenét, ez volt egyetlen multságom, vizsgasztalásom“.²

Brassai halála után az összes lapok adomákat közöltek életéből. A Pesti Naplóban jelent meg a következő:³ Liszt, Reményi és Bülow együttesen szerepeltek a hetvenes években egy budapesti hangversenyen. Brassai szeretett volna felutazni az estélyre, de orvosa nem engedte, mert öreg és beteg volt és félt, hogy meg talál halni az úton. Brassai azonban mindenképen jelen akart lenni a nagy zenei eseményen. Reggeli kabátját kitömté szalmával, diványára fektette és takarójával jól betakarta. Az inasát pedig utasította, hogy ha az orvosa jönne, annak mondja mindég, hogy alszik. A tréfa állítólag sikerült, mert az orvos a félhomályban tartott szobában nem jött rá a turpisságra. Mikor pedig a hetvenéves Brassai szerencsésen megjött Pestről, megköszönte orvosának, hogy szalmával bélelt köntösét kezelte. Egyszer Münchenbe utazott egy nagy énekesnő meghallgatására, de annak szereplése elmaradt, mert a művésznő berekedt. Brassai

¹ Pesti Napló 1897. 177 szám. Kolozsvár c. napilap 1890 május 7 és 8 szám. Szunyog: Brassai Sámuel.

² Fitz József: Brassai Sámuel. Monográfia. 1911 évf. 81 old.

³ Ugyanott.

dühös levelet írt a hangverseny ügynökének, aki még gorombábban válaszolt neki.¹

1888-ban a budapesti Erkel Ferenc jubileum alkalmából, Brassai üdvözlő levelet küldött, melyben azt írta, hogy ő Erkel „legrégebb és legáilándóbb“ barátja. Valóban, nem volt magyar muzsikus, kihez melegebb és őszintébb barátság fűzte volna. A barátság szálai visszanyúlnak arra az időre, mikor Erkel Kolozsvárra került. Erkel gróf Csáky Kálmán ajánló soraival jött 1834-ben a kolozsvári Nemzeti Színházhoz és Brassaival hamar összebarátkozott, mert hisz alig volt a városban ember, aki akkor olvasottabb, tanultabb zeneértőnek számíthatott volna Brassainál.² Ugyancsak id. Ábrányi írja, hogy 1834-ben Erkel Ferenc a kolozsvári színtársulattal Nagyváradon volt, ott sikerrel hangversenyezett. Ekkor két hónapot töltött a városon és mindennapos vendég volt atyja házában, ott vele sokszor találkozott. Ábrányi apjának neve Eördögh Alajos volt, aki csak 1843-ban változtatta meg nevét Ábrányira. Az Eördögh család igen zenekedvelő volt és házuk találkozóhelye lett a Váradon élő vagy időző muzsikusoknak.³ Már 1834-ben a kolozsvári Zene-Conservatorium jegyzőkönyveiben szó van Erkel Ferenc leveléről, melyben kéri a társaság közreműködését adandó hangversenyén. A jegyzőkönyv, valószínűleg elírásból, Erkelét ír Erkel helyett.⁴ Kolozsvárt Erkel a legjobb társaságba jár, itt nagyon megszeretik, támogatják, sőt a műkedvelőkből alakult zenekar karnagyának választja. Többször hangversenyezik sikerrel Kolozsváron, zongorajátékát Brassai nagyon szerette és azt mondta Beethoven cis-moll szonátáját és Mozart d-moll zongoraversenyét senki úgy nem tudja zongorázni, mint Erkel. Brassai nagyon biztatta, hogy induljon művészi körútra, mint zongoraművész. Amikor Brassait 1837-ben az Unitárius Kollégium tanárának megválasztották,⁵ első dolga volt, hogy Erkelét meghívatta a kollégium énektanárának. De Erkelét már 1838-ban Pesten találjuk. Brassai a kollégiumban az

¹ Ugyanott (79 oldal).

² Id. Ábrányi Kornél: A magyar zene a XIX. században. Budapest 1900. 72 oldal.

³ Ugyanott (69—70 oldal).

⁴ Kivonatok Ürmössy Lajos: Kolozsvári Zene-Konservatorium története (1319—1878) c. kéziratosa miből, Ruzitska Lajos jegyzetei. Az eredeti kéziratosa mű 1892-ben készült.

⁵ Unitárius Közlöny. 1890. Gyöngyösy: Brassai tanárrá választása.

énektanítást kötelező tantárgyként akarta bevezettetni, olyan nagy fontosságot tulajdonított a zene tanításának. E célból az unitárius kollégiumnak harmóniumot is ajándékozott.

Csáth Géza írja Zeneszerző portrék c. füzetében,¹ hogy Erkel itt (Kolozsvárt) „tanulta meg praktikusán a hangszerelés titkait és ezer apró csinját-binját. Brassai Sámuel, a nagy polihisztor volt az egyetlen műértő kritikusa és útmutatója“. Az Erkel-Brassai barátság bizonyára nyomokat kellett hogy hagyjon mindkettőjükben. Nem lehetett volna ez a barátság olyan sokáig tartó, ha nem tisztelték, becsülték volna egymást. Maga Erkel mondja el, hogy Kolozsvárt mennyi lelkesítésben, biztatásban volt része.² A kolozsvári évek mély nyomot hagytak Erkelben, ott képezte ki magát zongoraművésznek, karmesternek és zeneszerzőnek. Itt kötötték lelkére a magyar zenét. Az itt hallott székely népdalok termékenyítették meg fantáziáját és irányították figyelmét a magyar nótára, melynek levegőjétől többé nem tudott szabadulni. Akkor a kolozsvári Nemzeti Színháznak állandó műsor-darabja volt Ruzitska József az egykori enyedi huszár strázsamester-muzsikusnak Béla futása c. első magyar dalműve, melyet bizonyára vezényelt is. Ez a sikerekben gazdag mű is izelítőt adott Erkelnek a magyar opera lehetőségeiből. Mennyire szívéen hordozta ezt a dalművet, mi sem bizonyítja jobban, minthogy Pestre kerülve, ezt vezényli először a Nemzeti Színházban Heinisch átdolgozásában.

Erkel emlékünnepe alkalmával maga is visszaemlékezett kezdő éveire és akkor mesélte, hogy egy paraszt dalt hallott egy este, ettől a daltól egész éjjel nem tudott aludni. Nehány nap múlva említette ezt barátjának Brassainak és eljátszta neki. Ekkor mondotta Brassai, hogy írjon magyar zeneműveket. Írt is egy magyar ábrándot, melyet Brassai ki is adatott. Egy napon Brassai erőszakkal felvitte Erkel kocsin Pestre. Este hétkor érkeztek meg, éppen a port verhette le ruhájáról és Brassai már karon ragadta és a Vigadóba vitte. Ott egy közönséggel megtöltött kivilágított teremben rászólt, hogy játssza el magyar ábrándját. Erkel elzongorázta és nagy sikere volt. A művet megisméltették vele. „Ez az est — meséli Erkel — volt a bemutatója a magyar zenének.“³ Az agg Erkel meséje kissé valószínűtlentül hangzik, de

¹ Budapest, 1911. Modern Könyvtár.

² Győri Hírlap, 1887. (90 szám). Hogyan lett Erkel magyar zenész.

³ Ugyanott.

akik még ismerték az öreg Brassait, azt mondják, voltak neki ilyen ötletei és Erkel vallomásában kell hogy legyen némi igazság.

Brassait Erkelhez és családjához haláláig tartó barátság fűzte. Számtalan levelet találtam Brassai írásai között az Erkel család tagjaitól, sajnos, zenei vonatkozású egy sincsen közöttük. Hubay Zoltánnak is több levelét láttam, mind köszöntő írások Brassaihoz a keresztapához.

Id. Ábrányi Kornél említi, hogy őt Brassai gyakran kereste fel és hallgatta meg véleményét zenei kérdésekben, de sohasem lehetett sem meggyőzni, sem megingatni zenei meggyőződésében és véleményében. Azt mondja, Brassainál nagyobb hódolóját a zenének nem ismerte, pedig már hat évtizede kíséri figyelemmel a zene hívatott és műkedvelő lelkes barátait. Annyira szerette a muzsikát, mondja Ábrányi, a Brassai mint zenész c. írásában¹ „én azt hiszem, ha Illés próféta szekeren, úgy ő bizonyára Apolló lantos faetonján szállt az égbe“. E cikkében írja Ábrányi, hogy Hubay Jenő elmesélte neki, miképen hegedült Brassai halálos ágyán. Brassai Corelli-művet kért és Hubay Händelt, Bachot és Beethovent játszott, de az öreg nem nyugodott meg, míg a Corellitől kívánt művet el nem játszotta. Ugyancsak Ábrányi említi, hogy Brassai a hatvanas években szekeren járt fel Kolozsvárról Pestre hangversenyekre. Rendesen ahogyan érkezett, daróc kabátban, nagy gyűrött kalappal, hosszú hajjal, rendetlen szakállal, pápaszemmel ült be az első sorba, előre megrendelt helyére és hallgatta nagy élvezettel a világhíres művészeket, de az is előfordult, hogy elaludt a helyén, ha unta az előadást. Nem egyszer megtörtént, hogy az első szám után kiment a teremből, kocsira ült és visszament Kolozsvárra, ha nem volt megelégedve az előadó-művésszel, vagy a játszott művel.

Még 1895-ben két évvel halála előtt, a nagy hófúvás dacára felútagozott Pestre a fiatal Sauer-estélyére és onnan még felrándult Bécsbe egy másik hangverseny meghallgatására.²

Brassai jó barátságot tartott a magyar zeneírás egyik legértékesebb emberével Bartalus Istvánnal, bár ez nála vagy 20 évvel volt fiatalabb. Bartalus a kolozsvári zenekonzervátoriumnak volt növendéke, erdélyi ember, aki Bálványosváralján született 1821-

¹ Budapesti Napló. 1897. július 14-iki 193 szám.

² Magyarország. 1897. június 25-iki 174 szám.

ben. Pestre csak 1851-ben kerül.¹ Brassai már Kolozsvárról kellett, hogy ismerje, mert szeretettel érdeklődött a zene-konzervatórium tehetséges növendéke iránt. Bartalus miután Pestre került több ízben kereste fel leveleivel. Fitz József említi Brassairól írott monográfiájában a Szilágyi terjesztette tréfát, hogy mikor Brassai a záhi (mezősegi) tónál botanizált a községbeli románok ördögnek nézték a magas, hosszúszakállú poros embert és azt kiáltották utána „iacătă priculiciul“ (Ime az ördög). A prikulics csúfnév rajta is ragadt Brassain és haragudott arra, aki így csúfolta. Állítólag Bartalus Istvánnak sohasem tudta megbocsájtani, hogy őt egyszer prikulicsnak nevezte.² Bartalus igen szellemes, ötletes tréfás ember volt és lehetséges, hogy megréfálta a csúfnévvel az öreg urat, de Brassai ezért rá komolyan nem neheztelhetett. Ezt bizonyítja az a néhány kedveshangú levél is, melyet Bartalustól Brassai írásai között találtam.

Egy rövidke levélben 1872 február 6-iki kelettel kéri Brassait, hogy gyűjtsön előfizetőket „Magyar népdalaira“. Egy másik levélben (kelet nélkül) ezeket írja Pestről: „Itt nálunk Mosonyi és Ábrányi a Liszt legnagyobb tisztelője. Mosonyi tudja, hogy miért, mert azt hiszi, hogyha Liszt idejő, ő lesz a második ember s mindennap egy operát írhat biztos számításra. Ellenben a jó Ábrányi nem tudja, hogy miért, hanem tiszteli s bámulja, mert neki a természet arra adott legjobb érzéket, hogy bámulni tudjon.“

A harmadik igen kedves és tréfás levél:

„Brassai bácsi! Azt hallom Pestre akar jönni. Senki se örvendene úgy ennek, mint az én szegény fejem. Hát kiért jönne Pestre? Hígyje e!, ha csak értem nem, azokért nem érdemes olyan útat tenni, én pedig azzal nem hizelgek magamnak, vagy inkább magam megyek Kolozsvárra. Tán Gyulait kívánja látni?

Budapest, 1890. november 8.

Tisztelője, Bartalus István.“

Ezek az írások nem látszanak azt bizonyítani, mintha Brassai haragudott volna Bartalusra.

Brassai irományai között, melyek a kolozsvári unitárius kolégium könyvtárában található, van Gyulai Pálnak egy rövid levele, melyben közli vele, hogy Bartalus átadta az akadémiának közlés végett „A magyar palotai zene eredete és fejlődése“ c. mun-

¹ Zenei lexikon, Budapest, 1935. (73 oldal.)

² Fitz József: Brassai Sámuel. Monográfia. Budapest. 1911. (48 oldal.)

káját. A mű osztálybírálójának pedig az akadémia Brassait kérte fel. A tanulmány sorsáról nem tudtam semmit megállapítani. Bartalus művei között Major Ervin a Zenei Lexikonban erről a dolgozatról nem tesz említést, az akadémia valószínűleg nem adta ki és így nem került nyomdába ez a bizonyára érdekes és tanulságos írás,

Brassai, Farkas Ödön kolozsvári zenekonzervátoriumi igazgatóval sem volt nagy barátságban. Brassai Farkasban, aki 1879—80. tanévben vette át a zeneiskola igazgatását, ú. n. „Zukunft-musikert“ látott, aki Wagner útjait követi és ez már magában elég volt ahhoz, hogy irányába bizalmatlan legyen. Brassai ú. i. már Pesten vezére volt a Wagner-ellenes muzsikuskoknak. Ehhez még járult az, hogy Farkas nem fejtett ki kellő erélyt a konzervátorium köré csoportosult filharmonikusok zenekarának próbáin. A zenekari művek betanításánál nem volt elég pontos, már pedig Brassai semmit sem gyűlölt jobban a felületességnél. Az sem tetszett Brassainak, hogy a zenekari hangversenyek műsorait Farkas úgy állította össze, hogy azokon hely jutott a korszerű zeneszerzőknek is. A zenekonzervátorium vezetésében is könnyed volt, művésztermészet, aki unta a választmányi üléseket, közgyűléseket, elszámolásokat és hasonló irodai munkát. Ez bosszantotta Brassait és néhány köréje csoportosult lelkiismeretes hivatalnokot. Mikor az elégedetlenség megnőtt, Brassai 1887-ben megalakította a Zenetársaságot, azzal a határozott céllal, hogy zenekari hangversenyeket rendezzenek komoly klasszikus műsorról, erélyes, lelkiismeretes karmester vezetésével, ezért Farkas Ödön megbántva érezte magát. Farkas és köre naponta járt sörözni és „Vészbíróság“-nak nevezte magát, itt ítélkeztek és szídták Brassait és Zenetársaságát, mely mögött a gazdag Nagy Gábor állott, aki pénzzel látta el az új társaságot, amely azt vallotta, hogy a zene nem lehet a konzervátorium szabadalma, azt bárki űzheti, csak jól, lelkiismeretesen csinálja és olyan hangversenyekről gondoskodik, mely a város zenekedvelőinek öröme és tanulságára szolgál. Brassai jó zenekari hangversenyeket akart teremteni, mert nem tudta már elviselni a zeneiskola munkáját. A konzervátorium zenekarában olyan tagok is játszottak, akiknek hangszerén (a nagy- és kisbőgősnek) Farkas krétával kellett megjelölje a hangokat a fogólapon. Majorossy Gyula pedig, a zeneiskola titkára, aki Marcato néven kritikákat írt a helyi lapokban, (nagy

Wagner imádó volt) a zenekarban fagótot is játszott, de pontatlan beavágó volt, miért is Farkas Ödön madzagot kötött hangszeréhez és azt meghúzta, valahányszor be kellett lépjen szólamával. Ezek és hasonló dolgok nem kellettek Brassainak és körének, akik komolyan kívánták a jó muzsikát. Így természetes, hogy Brassai és Farkas Ödön között rokonszenv nem fejlődhetett ki. Kolozsvár két zenei vezetőjének antagonizmusát még szította az, hogy Farkas Ödön, mint zeneakadémiát végzett muzsikus, a maga elgondolásai szerint akarta vezetni a város zenei életét, míg Brassai, aki évtizedeken keresztül önzetlenül dolgozott mint műkedvelő a város zenei életének helyes mederbe való terelésén, nem volt hajlandó arról lemondani, főképen mikor a város zenei életének vezetésében szerzett érdemeit mindenki elismerte. A barátságtalan torzskoldásoknak, Kolozsvár zenebarátai vették hasznát, mert a versengésnek az lett az eredménye, hogy a konzervatórium is komolyan vette a hangversenyek előkészítését és valóban jó zenekari hangversenyeket tartott, meg akarva mutatni a Zenetársaságnak, hogy mint a zenei nevelés hivatalos szerve, méltó a város zenei életének vezetésére. A közönség pedig mindkét intézményt támogatta, mert mindkettőtől jó muzsikát kapott.

3.

Mikor Brassai Budapestről ismét visszajött, a kolozsvári unitárius kollégiumba tanárnak, a városon mint híres fővárosi zenebíróknak, nagy volt a tekintélye. Bekapcsolódott újra a zene-konzervatórium munkájába, mely érdemei elismeréseként hamar tiszteletbeli tagjának választotta. Hátrahagyott irományai között két díszoklevelet is találtam, egyikben a Kolozsvári Dalkör elnöke kibédi Biasini Domokos és titkára Czirják Albert aláírásával közlik, az 1875. február 21-i közgyűlés határozatát, mely szerint „tek. Brassai Sámuel egyetemi tanárt a dalárügy körül szerzett érdemei elismeréséül a Dalkör tiszteletbeli tagjának választotta“. A másik díszes oklevelet a kolozsvári Hilaria dalegylet állította ki és a választmány nevében Brunner Olivér írta alá, ebben pedig értesítik, hogy az 1872 december 26-án tartott közgyűlés elhatározta Brassai Sámuel felvételét tiszteletbeli egyleti tagnak. Azt is tudták Kolozsváron, hogy a pesti Tudományos Akadémia Szénffy Gusztáv: „A magyar zene rendszere“ című művének bíráló-bizottságába Brassait is jelölte.

Ennek a tiszteletnek és tekintélynek köszönhette Brassai, hogy

Kolozsvár zenei életének megszervezését olyan sikeresen elvégezhette. Ehhez a munkához sem fogott minden terv nélkül. Előre átgondolt és észszerű volt minden lépése. Abból az elvből indult ki, hogy nem elég ha a városnak egy mesterségesen előállított zenei intézménye van, mely zenére neveli a polgárokat, nem elég, ha időnként operaelőadásokat tart a színház, ha olykor hangversenyeket rendeznek, melyekre akár divatból, akár szükségből a főnemességet majmolva elmennek a polgárok, a zene szeretetének mély gyökerei kell, hogy legyenek, hogy a zene művelése közvetlen és önkéntelen megnyilatkozásává váljon a polgárságnak. Ezért szervezte meg és vezette be először a házi muzsikálást, mint a zeneélet legfontosabb táptartályát. Mikor egyes házakban beindította az otthoni muzsikálást, mikor a városban már mindenütt, ahol zenélni tudtak, elkezdettek kamarazenélni, került sor a zenekör alakítására, hogy ezek a már muzsikáló egyedek egymást is hallgathassák, biztassák és versenyezzenek. Tudta, hogy a vetélkedés javítani fogja a muzsikálás minőségét. Miután a polgári házakba rendszeresen kamarazenéltek, mikor ez a muzsika több volt mint divat és szükséggé vált, mikor az egyes házi együttesek megtanultak játszani és ízlésük kicsíszolódott, vetette fel az új eszmét, hogy zenekart kellene szervezni, egy zenetársaság keretén belül. Ez a zenetársaság oly életképesnek bizonyult, hogy tagjainak száma a XX. század elején ötszáz körül mozgott.

Brassainak volt köszönhető, hogy a muzsikálás, mely ez előtt a főri családoknak volt szórakozása, lassan súlypontját áttudta tolni a magaskultúrájú polgárságra (főhivatalnokok, egyetemi tanárok) majd onnan áttornászta magát a város kispolgári társadalmába (kishivatalnokok, tanítók, kereskedők és iparosok). Brassai szellemének volt eredménye, hogy Kolozsvár zenei életének olyan oszlopai tudtak kiválasztódni, mint Nagy Gábor a vendéglős, vagy Kovács Kálmán a kereskedő, akik tudásban, ízlésben komoly mértéket képviseltek a város zenélő társadalmában és akikkel szívesen barátkoztak és muzsikáltak a kényes igényű, műveltségükre, képzettségükre és társadalmi helyzetükre mindig igen büszke, a maguk zárt társadalmi életét élő szellemi főuraink, az egyetemi tanárok is, akik a század elején a tetejét jelentették Kolozsvárt a polgári társadalomnak. Ennek a zenét népszerűsítő munkának volt eredője az, hogy a város kispolgársága rohamosan kezdett művelődni, a zene iránt érdeklődni és gyermekeit zenére ta-

níttatni. Ez-a belterjes, szívből jövő zenélési vágy okozta, hogy a XIX. század végén a zenekonzervátorium növendékeinek száma hirtelen megnőtt, hogy iparosok és kereskedők gyermekeiket zenére taníttatták és beléptek családotól a Zenetársaság tagjai közé, hogy örömmel megváltották jegyeiket a hangversenyekre.

4.

Mikor Brassai Budapestre került és megkezdette zenebírálói tevékenységét a fővárosban, igen kevés képzett zeneírónk volt még, de ezek között is a legkülömbet a műkedvelő Brassai nyújtotta a bírálat terén. Brassai halálakor id. Ábrányi Kornél, aki tanult muzsikus és zeneíró is volt, a Budapesti Naplóban¹ Brassairól azt írta: „modern értelemben nem volt valami nagykészségű zenesz, aki a zene műhelytitkaiba be tudott volna hatolni, inkább erős fogékonyságú s gondolkodású műkedvelő volt.“

Brassai, ha nem is volt zeneakadémiát végzett muzsikus, mindazt, amit egy zenebírálónak egy zenei főiskola nyújthat, magától, könyvekből tanulta. Nem nyúlt avatatlan kézzel a bírálat-hoz, mint azt olyan sokan még ma is teszik a már világhírű magyar zenei élet központjában, Budapesten, ahol a zenebírálót sokszor nem is képzett, csak gyakorlott, jó ítélőképességű zenei szempontból műkedvelők végzik. Brassai a tudós, igen sokoldalú¹ volt, mielőtt valamihez hozzányúlt, azt előbb megtanulta. A zene műhelytitkait éppen úgy megismerte könyvekből, ahogyan megtanult botanikát, matézist, vagy szanszkrit nyelvet ugyanúgy mester és iskola nélkül. Ha könyvtárának zenei vonatkozású köteteit vizsgáljuk, úgy ott találjuk mindazokat a műveket, melyekből akkor a hívatásos muzsikusok a mesterségüket tanulták. Csak néhányat említek a fontosabbak közül:

Forster: Generalbass két példatárral.

Albrechtsberger: Schriften über Generalbass 3 kötetben.

I. Ph. Kunberger: Die Kunst des reinen Satzes in der Musik. Berlin 1776. és 1779. 3 kötet.

Számos énekiskola, énekeskönyv.

Hanslick: Die Moderne Oper. Berlin 1875.

„ : Aus dem Concertsaal, kritikák 1848—1867-ig.
Wien; 1870.

¹ 1897. július 14. (193 szám).

- Hanslick: Aus meinem Leben, 2 kötet, Berlin, 1894.
Hausegger: Wagner und Schopenhauer.
Dr. Frimmel: Beethoven und Goethe. Wien, 1883.
Liszt: Chopin, Budapest. 1873.
Muzeum für Orgelspieler. Prag.
Bellasis: Cherubini and his life. London, 1874.
Id. Ábrányi Kornél: A magyar zene egyetemes története.
Czirbusz Géza: A zene az etnográfiában. Budapest, 1885.
Káldy Gyula: Az újabb és régiebb magyar táncokról. Budapest, 1896.
A. Pougin: Verdi 1887.
Grand Cartet: R. Wagner, Paris, 1800.
Neumann: Ill. Musikgesichte, 2 kötet.
Marx: Die Musik des XIX. Jahrhunderts. Leipzig, 1885.
Schrattenholz: R. Schumann als Kritiker. Bonn. 1873.
Dr. Frimmel: Neue Beethoveniana. Wien, 1890.
Hanslick: Vom musikalisch schönen. Leipzig, 1865.

Rengeteg egyéb zenei vonatkozású könyv, zenemű, vezérkönyv, zenei folyóirat, hangjegy stb. volt könyvtárában, melyeket nem akarok itt mind felsorolni. Ezeket a műveket ő alaposan áttanulmányozta, sőt bizonyára megtanulta, úgy ahogyan matézist és filozófiát meg nyelveket is könyvekből tanult. Természetesen a zenetörténeti és bírálói művek vannak fölényben, mert ez érdekelte és mert maga is zenebírálatokat írt. Korántsem volt Brassai készületlenebb, mint a többi akkori zenebíráló, sőt merem állítani, hogy alig volt akkor magyar kritikus, a hívatásos muzsikusokat is beleértve, aki Brassainál jobban, alaposabban értette és érezte volna a dolgokat. Ez természetes is, hiszen a bírálónak nem csak a szakmáját kell kifogástalanul ismernie, hanem emellett fölényes általános műveltsége és sokrétű alapos tudása kell, hogy legyen. Ezek a tulajdonságok pedig aligha hiányoztak a polihisztor Brassaiából. Maga mondja a Budapesti Hírlap 1856 év 51-ik számának tárcájában: „a partitúra olvasás alig elébbre való érzés, mint amilyennel Ádám és Éva sóvároghattak vissza a paradicsomba.“

5.

Brassai kétségtelenül, mint zeneíró, mint bíráló volt a legjelentékenyebb. Írásaiban lefektetett mindent, amit a zenével kapcsolatosan érzett vagy gondolt. Zeneírásait eleinte W.-vel jegyezte.

a betű dédapja nevének kezdőbetűje, aki szász volt és Welmernek hívták. Később bírálatait „Canus“ szóval jegyezte, mert már egész fiatalon haja őszülni kezdett. Zsámbokrétó álnevet is találunk olyan írások alatt, melyeket Brassai írt, de igen gyakran nevével jegyezte zenebírálatait.

1834 ben, mikor a Kendeffy családdal Bécsben van, Händel Belsazar c. oratoriumát hallgatja meg és ehhez a Nemzeti Társalkodóba bírálati megjegyzéseket fűz.¹ Azt mondja: „a compositio régi módi ugyan, s a' Rossini, Bellini stb. melódiájához, s könnyebben felfogható chorusaihoz szokott fülnek igen fanyar, de az igazi classicitást becsülni tudó előtt megbecsülhetetlen érdemű... minden darabnak az előadandó indulathoz alkalmazott helyes és kifejező karakterét a' gazdag és mély harmóniát a' mesterséges és mégis erős behatású fugás karénekeket eléggé és méltólag megdicsérni erőmön felyül van... hanem azt mondhatom, hogy az előadás a compositióhoz méltó volt.“ Brassai nem tartotta meg későbbi bírálataiban ezt a szerény hangot, hanem minél többet hallott, minél inkább nőtt zenei szemmértéke, annál határozottabban, annál kérlelhetetlenebbül mondotta meg véleményét a zenei teljesítményről, melyet bírálat tárgyává tett.

Az unitárius kollégiumban tartott esztétikai előadásaiban azt mondotta, amint azt A gyönyörűségről című dolgozatában is kiemeli:² mesterségbeli készség nélkül nem lehet muzsikálni, ebben rejlik főképen a zene nehézsége. A zenét képzettársítással magyarázza. A művész a hallgatóban képzeteket kíván keltetni. A zene-művész nyelve a zenei hang, ez a művészeti anyaga. Annál jobban tudja képzeleteinket fokozni és társításra serkenteni, minél jobban kezeli a zenei hangot. A zeneszerző dallamokat készít, összhangokat szerkeszt, ritmusképleteket talál ki vagy érez meg és ezekkel fejezi ki mondanivalóját, melyekkel a hallgatóban képzeteket akar társítani. A zeneértő pedig az, aki tudja, hogyan, milyen módon, milyen eszközökkel éri el ezt a zeneszerző vagy előadó. A zenei hangok érzelmeket váltanak ki, míg a beszéd értelmi képzetek társítását végzi.

Lakatos István.

(Folytatjuk.)

¹ Nemzeti Társalkodó. 1834. évf. 24-ik száma. (378—381 oldal.)

² A gyönyörűségről, melyet a szép művek szemléltetése, vagy hallása okoz bennünk. Nemzeti Társalkodó, 1832 I. (11. és 12. szám) és 1832. II. (4. és 5. szám). Mindkettőt W-vel jegyezte és A szépművek általános elve (Brassai) Szépirodalmi Közlöny 1859 (5., 6., 10., 12. és 14. számok).

IRODALOM.

Notter Antal — Emlékkönyv.

A budapesti Pázmány Péter Tudomány-Egyetem kiváló egyházjogi tanára: dr. Notter Antal 70 éves születésnapja alkalmából tisztelői és tanítványai szellemi monumentumokkal kívánták emlékezetessé tenni a nagy tudós részére ezt a kivételes időpontot.

Az előszó helytállóan emeli ki, hogy akkor, amidőn a közéleti pályákon kimagasló egyéneknek az arcképét szokták megfesteni, vagy szoborban kívánják megörökíteni, a világ zajától félrevonulva, zajtalanul alkotó tudós munkájának megbeesülése tekintetében a szellemi kincseket feltáró **Emlékkönyv** a legstílusosabb és egyben a legmaradandóbb ajándék. A szellem örök.

A szerkesztők ezuttal 44 író-t szólaltattak meg a legváltozatosabb tárgykörből.*

„A változatos és gazdag kötet örömteljes bizonyítékul szolgál arra vonatkozólag, hogy az egyházjognak s a vele kapcsolatos tudomány szaknak Magyarországon igen sok alaposan képzett s a tollat jól forgató művelője van“ — mondja Glattfelder Gyula csanádi püspök.

A legtöbb értekezés az egyházi és világi jog kölcsönhatásait mutatja s bár a szerkesztő a különböző vallású munkatársakat szólaltatták meg, mégis a legkisebb disszonanciát sem lehet észlelni az egész műben.

Az **Emlékkönyv** rendszeres mutatója szerint a magyar protestáns egyházak írói közül: dr. Bruckner Győző, dr. Kolozsváry Bálint, dr. Sz. Kun Béla és dr. Tóth György írtak igen értékes tanulmányokat.

* Az **Emlékkönyv** I—XII és 1—1168 oldal terjedelmű. A Stephaneum-nyomda igen gondos munkája. Ara: 50 P.

a) A lutheránus egyházjog keretéből dr. Bruckner Győző a XX. század politikai, gazdasági és világnézeti kérdéseinek általánosan hatását vizsgálta — a magyarhoni evangélikus egyházszervezetre tekintettel.

Ez a tanulmány világítja meg elméletileg az 1934—7. években alkotott lutheránus törvények szellemét és értelmét.

Ennek a tanulmánynak az ismerete nélkül az unitárius egyházban is kívánatos kodifikációs munka érdeméhez komolyan senki hozzá nem szólhat. Széles perspektívában állítja be az egyház és állam viszonyát és a még megoldandó problémákat is megjelöli.

A lutheránus egyház sajátos alkotmányszervezete és szerkezete folytán a szerző kívánja:

1. Az egységes evangélikus kultúrpolitika jogi alapjainak kiépítését* és

2. az egyetemes egyházi adó létesítését.

3. A jogalkotás céljául jelöli meg a városi egyházmegyék létesítését.**

A tanulmány instruktív jellegével részletesebben nem foglalkozhatunk, azonban a vezető gondolatot kiemeljük: ez az egyházvédelem gondolata.

b) a református egyházjogra vonatkozólag dr. Kolozsváry Bálint „Széljegyzetek“ formájában fejti ki nézetét az 1928. évben kodifikált törvényekre nézve.

Dr. Szentpéteri Kun Béla: „A református presbiter“ című dolgozatában az aktív egyházi élet szempontjából a presbitert rajzolja meg, hogy milyen kell hogy legyen. Szerinte: a presbiter nem a nép képviselője, hanem a Krisztus szolgája.

A presbiter-zsinati rendszeren nyugvó protestáns egyházalkotmányok megértéséhez nagy értékű tanulmány. Kívánatos, hogy a vezérek és vezérkedő atyafiak ezt a magas erkölcsi fel fogást megismerjék.

c) Az unitárius/egyházjog köréből dr. Tóth György: „Az unitárius egyház zsinattartási joga“ című tanulmányával találkozunk.

* Ez a kérdés a nemzetiségileg különböző hívekre tekintettel vetődik föl.

** Ezt a reformátusok Budapesten külön esperesi kerület szervezésével már meg is valósították.

Ezt a kérdést a csonka-magyarországi unitáriusok önálló püspökségre való szervezkedése váltotta ki.*

Az egyházjog kérdéseivel behatóbban nem foglalkozók előtt fel se merült a múltban annak a gondolata, hogy a magyar unitárius egyház zsinattartása más közjogi elbírálás alá esik Erdély területén és más közjogi megítélés alá vehető — az 1848: XX. t. c. alapján — az akkori magyarországi területen.

Ebben a vonatkozásban a jogtörténeti adalékok a K. M. jelen számában olvashatók.**

A könyvismertetés keretében erre azért mutatunk reá részletesebben, hogy az unitárius közvélemény figyelmét reá tereljük erre a szabatosan ismerendő kérdésre s ennek történeti jelentőségére.

Dr. Tóth György tanulmányának az Emlékkönyv dolgozatai között való megjelenése a többi protestáns egyházakon kívül a hazai katolikus egyház jogászait is kellően tájékoztatja az Unitárius Egyház sajátos zsinattartási jogáról. Ez az egyház és állam közötti közjogi viszonyoknak a mai időkben érdekes különlegessége.

E négy protestáns írón kívül negyven katolikus író tanulmánya ad betekintést az egyházjog világába és az egyházjoggal kapcsolatban megvilágított területekre. A katolikus írók is foglalkoznak a protestánsok jogával.

Dr. Degré A.: „A magyarországi szentszékek gyakorlata a protestánsok köteléki pereiben 1786-ig“ c. tanulmányában igen értékes módon világítja meg a protestánsok házassági pereit a reformáció korában.

Jogtörténeti szempontból e helyen reá mutathatók, hogy Deák Ferenc házassági perében is más felekezetek tagjaiból összeállított bíróság ítelt.

Dr. Mózes M.: „A házassági kereseti jog eredete és kialakulása“ c. tanulmánya a protestáns egyházjogászokat is kell hogy érdekelje.

Dr. Zalán Kornél pedig az 1884: XXVI. t. c. (H. T.) szem-

* Szerző már 1936. évben a K. Magvető hasábjain foglalkozott e kérdéssel ily címen: „A protestáns zsinattartás Magyarországon“. A most tárgyalt tanulmány elsősorban az ősi erdélyi zsinattartás kérdését tárgyalja.

** Lásd a 176—178 lapon közölt miniszteri leíratot.

pontjából is értékes tanulmányában a házasságkötés szabadságát kizáró kényszer kérdésével foglalkozik.

Egyébként a 44 dolgozat rendszerbelileg I—XII. csoportba van beosztva, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy, mily értékes tanulmány-halmazzal állunk szembe.

Unitárius egyházi szempontból örvendeniünk kell, hogy ily értékes gyűjteményes munka révén a könyvtári nyilvánosság egyházjogunkra nézve is biztosítva van s egyben a forráskutatás révén egyházunk joga is a tudományos körök érdeklődésének körébe juthat. A könyvtári nyilvánosság nélkül egyházjogunk nem kerülhet tudományos értékelés és hasznosítás alá.

Az Emlékkönyv megszerzését és tanulmányozását egyházunk szempontjából hasznosnak és üdvösnek találnám.

(t. gy.)

AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ TEOLÓGIAI AKADÉMIAJÁNAK ÉRTESETŐJE az 1940—41. ISKOLAI ÉVRŐL. Szerkesztette: Fikker János dékán. XLV. évfolyam 1941 „Pallas“ nyomda. Az Értesítő Simén Dánielnek a tanév megnyitása alkalmával „Időszerű egyházi kérdések és feladatok“ c. értekezésével kezdődik, melyben három időszerű feladatot tűz egyházunk elébe, u. m. az újonnan alakított egyházközségek támogatása, a határon túl maradt híveink anyagi és erkölcsi segítése, végül egyházi nagyjainknak a történelem ítélőszéke előtt helyes és igazságos megvilágítása. Ezen kívül az 1940—41. isk. évre vonatkozó történelmi adatokat, az előadott tárgyakat, a tanári kar irodalmi és társadalmi munkásságát, a segélyezéseket, jutalmazásokat és pályaműveket, az Önképzőkör működését és a jövő évre vonatkozó tudnivalókat sorolja fel történelmi hűséggel az értesítő. Örvendetes jelenség, hogy lelkészeink közül mind többen igyekeznek teol. tanári vizsgát tenni s így az utánpótlás e téren biztosítottnak látszik. Ellenben a hallgatók számának csökkenése komoly aggodalomra ad okot. Ezzel szemben megnyugtató az, hogy a kevés számú hallgatóság szorgalmasan dolgozott s a kitűzött pályatételek nem maradtak pályázatlanul, sőt volt olyan pályatétel is, amelyre három pályamunka érkezett.

KELEMEN IMRE: ÖRHELYEMEN. Ünnepi és alkalmi beszédek. Oklánd, 1941. A szorgalmas, fiatal szerző megelőzőleg „A keresztény élet kapujában“ c. alatt keresztelési beszé-

deit, „A lélek asztalánál“ címen pedig úrvacsorai beszédeit adta ki; most „Örhelyemen“ c. kötetében 32 egyházi beszédét adja át a nagy nyilvánosságnak. Már ebből is látszik, hogy hivatását lelkipásztorhoz illő komolysággal és nagy felelősségének a tudatával veszi fel. Korábbi dolgozataiban is a népeért élő, vallását, egyházát szerető lelkipásztor szól hozzánk. Az „Örhelyemen“ c. kötetben is a „jó pásztor“ beszél, aki nemcsak figyel és sok mindent meglát, hanem amit lát, azt megmagyarázni, világossá tenni is igyekszik. Minden szava oda irányul, hogy mint az „asztalra tett gyertya“ világosságot árásson. Ezért beszédei értelmező, magyarázó irányúak s inkább a racionális síkban mozognak, mint az evangéliumi mélységben s a vallásos lélek titkos mélységeiben. De éppen ezáltal válnak közvetlenekké és ezáltal férköznek közel tudni vágyó népünk lelki világához. A Biblia mellett felhasználja a szokást, a hagyományokat, az alkalmakat, a természetet, az ünnepeket, az évszakokat, stb. S mindenütt világosságot terjeszteni igyekszik. Nem keresi és nem használja az üres frázisokat és nagyhangú kijelentéseket, hanem a nép nyelvén beszél a néphez. Az író elismerésre méltó s beszédei olvasásra érdemesek. Megrendelhetők Oklándon a szerzőnél.

Dr. TÓTH GYÖRGY: „Az Unitárius Egyház Zsinattartási Joga.“ Különlenyomat a Notter Antal Emlékkönyvből. Budapest, 1941. 8° 16 old.

Az illusztris szerző egy igen érdekes és nagy horderejű problémát tárgyal ebben a tanulmányában is. Miután az unitárius egyháznak az erdélyrészi területeken elvitathatatlan többszázados joga, hogy minden királyi, vagy fejedelmi bejelentés és engedély nélkül zsinatot tarthasson, vajjon meg van-e ez a joga a szorosabb értelemben vett anyaországi területeken is, ahol a protestánsok zsinattartási jogát még mindig az 1790—91. évi törvények szabályozzák, amelyek pedig előzetes bejelentéshez és bizonyos formáságokhoz kötik e jogot? Szerző e kérdésben azt az álláspontot foglalja el, hogy abban az esetben, ha a trianoni határ megmarad, az ottani unitáriusoknak az egyenlőség és viszonyosság elvénel fogva az 1790—91. évi vallási törvények szellemében kellett volna szervezkedniök. Azonban e határ leomlása után az ősi erdélyi alkotmánynak kell érvényesülnie. Szerző ez alapos tanulmányával is hozzájá-

rult egy vitatható jog tisztázásához. S egyházunk magyarságának kidomborításához.

„SZÉKELYKÖRESZTÜRKÖRI UNITÁRIUS EGYHÁZ.“ Ilyen címen jelent meg az ideiglenesen szünetelő „Unitárius Egyház“ c. lap XXXIV. évf. 1. száma. Előbbi címe sem volt megfelelő, mert az egész egyházat kisajátította. Az új címe még hibásabb, mert unitárius egyház csak egy van, s azt nem lehet részekre osztani. Olyan lapcím volna kívánatos, amely semmiféle félreértésre okot nem szolgáltat. Az új szerkesztő Marosi Márton székelyszentmihályi lelkész. A szerkesztőn kívül „Szemlélő“, Lőrinczi László, Kővári Jakab, Vári Domokos és E. A. írtak bele tartalmas cikkeket.

„THEOLOGIAI SZEMLE.“ Debrecenben negyedévenként megjelenő református tudományos folyóirat XVIII. évfolyamának 2-ik száma gazdag tartalommal jelent meg. „A kultúra igazi alapja“ c. dr. Czeglédy Sándor, „A kálvinizmus katholicitása“ c. dr. Tavaszai Sándor, „A missziói munka theológiájához“ c. dr. Victor János, „Moreh Nebochim“ c. dr. Muzsnai László, „A reformátori kar biblia órái Zürichben“ c. Pákozdy László írtak értékes cikkeket. Ezekon kívül több apró cikk, gazdag irodalmi és folyóirat szemle egészíti ki a gazdag tartalmu folyóiratot.

KÜLÖNFÉLÉK.

KOLOZSVARI ELŐFIZETŐINKET tisztelettel értesítjük, hogy a „Keresztény Magvető“ előfizetési díjainak beszédésével Szabó László III. éves tanárjelöltet bíztuk meg. *Szerkesztőség.*

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN nevétől hangos az egész ország, születésének 150-ik évfordulóján, ami úgy látszik, hogy bevezetője egy erős Széchenyi kultúsznak. Nemes életének igazi értékét mérlegelik városon és falvakon s megállapítható, hogy amíg a mi fiatal korunknak Kossuth volt a dicsőített egyénisége, ma Kossuth-tal szemben Széchenyi történelmi alakja mind jobban és jobban növekszik. A fiú hangjában az apa és anya hangja szólalt meg, tőlük örökölte Széchenyi azt a mély vallásosságot és erős nemzeti érzést, amelyek lelki alkátának legjellemzőbb s egyben legértékesebb vonásai. Az idő az érdem igazi bírója s hova tovább haladunk írók és politikusok, annál tisztábban világítják meg a magyarok nagy tanító mesterének történelmi arcképét. Saját korában voltak, akik a legnagyobb magyart „német lelkű“-nek tartották, de ma már a történetírók gr. Széchenyi István nevére a magyar történelemnek egy korszakát nevezték el, amely kezdődik azzal a nevezetes ténnyel, hogy Széchenyi az 1825-iki országgyűlésen *magyarul* szólalt fel, de nemcsak beszélt, hanem cselekedett és 60.000 forinttal megvetette alapját a Magyar Tudományos Akadémiának.

Széchenyi nem a multon mereng, hanem a jövő építésén dolgozik és most, midőn dicső honvédeink a magyar történelemnek újra gyönyörűséges lapjait írják, minden önérzetes katonának, minden öntudatosan dolgozó magyar állampolgárnak a nehéz kötelesség teljesítés napjaiban eszébe kell jutnia, hogy a mai rendkívüli idők nagy áldozatait azért hozza, mert úgy

érzi, hogy most teljesedni fog Széchenyinek azon mondása, hogy „Magyarország nem volt, hanem lesz!“ Büszkék és hála-lásak vagyunk, hogy a Végzet nekünk adta Széchenyit, kinek eszményi alakját útmutatónak tartjuk. Az Unitárius Irodalmi Társaság is egy külön felolvasó ülést szentel gr. Széchenyi István emlékének.

AZ U. I. T. SEGÉLYEZÉSE. A m. kir. Vallás- és köz-oktatásügyi miniszter úr Ónagyméltósága méltányolva azt a munkát, melyet az Unitárius Irodalmi Társaság a román meg-szállás alatt a magyar szó és a magyar kultúra terjesztésében kifejtett, 400 Pengő segélyt utalványozott részére, amiért ez úton is hálás köszönetet mondunk.

TANÉVNYITÁS A TEOL. AKADEMIÁN. Teol. Akadé-miánkon az 1941—42. tanév megnyitása okt. 1-én volt, mely alkalommal az ifjúság éneke után Gálfi Lőrinc tanár mondott alkalmi imádságot. Fikker János dékán magas szárnyalású beszéddel nyitotta meg a tanévet. Vári Albert tanár „Az isteni akarat és az ember akarata“ címen tartott felolvasást. Majd dr. Gelei József főgondnok és Józán Miklós püspök intéztek mély tartalmú és szívhez szóló buzdító beszédet az ifjúsághoz.

Dr. TÓTH GYÖRGY KITÜNTETÉSE. Dr. Tóth György kúriai bíró és kiváló egyházjogászunknak nyugalomba vonulása alkalmából Kormányzó Urunk a magyar érdemrend közép keresztjét adományozta. Örvendünk e megérdemelt kitüntetésnek annál is inkább, mert folyóiratunkat régi nemes kapcsolatok fűzik dr. Tóth György afiához, aki évek hosszú során át anyagilag és szellemileg lelkesen és önzetlenül szolgálta a mi közös ügyünket s mindig magas szinten járó egyházzogi dolgozataival gazdagította irodalmunkat. Midőn szívből gratulálunk a szép kitüntetéshez, kívánjuk, hogy Isten sokáig éltesse egyhá-zunk és hazánk javára.

FŐTANÁCS ELŐTT. A kormányzó úr Ófőméltósága jóvá-hagyta Józán Miklósnak püspökké történt megválasztását. Az E. K. Tanács ennek alapján az idei Főtanács idejéül október 26-át tűzte ki, aminek különös jelentőséget kölcsönöz az, hogy ezen a Főtanácson avatják be hivatalosan püspöki méltóságá-ba az új püspököt s ezen elnököl elsősorban dr. Gelei József, az ujonnan választott főgondnok. A püspöki hűségeskü bevételére Kormányzó Urunk dr. Mikó Ferenc ny. igazságügyminiszté-

riumi államtitkár afiát bizta meg. A Főtanács előtti napon az Unitárius Irodalmi Társaság tartja meg szokásos évi közgyűlését, a főgimn. tanári szobájában délután fél 4 órakor.

ÉLETBELÉPTETTEK A FAJVÉDELMI TÖRVÉNY RENDELKEZÉSEIT. Az igazságügyminiszternek a Budapesti Közlönyben megjelent rendeletei az 1941 október 10. napjával hatálybalépteti és a szükséges végrehajtási szabályokkal látja el az 1941. XV. t. c.-nek az ugynevezett fajvédelmi törvénynek mindazokat a rendelkezéseit, amelyek nem a házasság előtti kötelező orvosi vizsgálatra és a házassági kölcsönre vonatkoznak. Hatálybalépteti továbbá a törvénynek a szombatosok jogi helyzetét szabályozó 16. §-át is, amely szerint a nem zsidó származású és valamely keresztény hitfelekezethez tartozó volt szombatos vagy ivadéka a nem zsidókkal esik egy tekintet alá. A 71.000—1941. I. M. sz. rendelet szerint a szombatosok nem zsidó származásuk igazolására az igazságügyminisztertől kérhetnek tanusítványt és a tanusítvány azután mentesíti őket bárminő hatósági eljárás során minden további igazolás alól. (M. T. I.)

A MAGYAR KULTURÁLIS EGYESÜLETEK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE évi közgyűlését Kolozsvárt tartotta 1941. június 22. és 23-án. Megnyitó beszédet *Kállay* Miklós ny. miniszter a K. E. Sz. elnöke mondott, majd felhívta az erdélyi kulturális egyesületeket a csatlakozásra. Elnök beszédére *Bánffy* Miklós gróf válaszolt, majd megtörtént az erdélyi kulturális egyesületek ünnepélyes csatlakozása. A KESz tagjainak sorába az Unitárius Irod. Társaság is belépett. A Magyar Kulturális Egyesületek Országos Szövetségének erdélyrészi társelnöke báró *Kemény* János lett. Június 22-én nagyszabású írói est volt, amit a rádió is közvetített. A szépen sikerült írói est után társasvacsora volt, ahol a „Szabadságserleggel“ *Kállay* Miklós elnök mondott pohárköszöntőt, majd *P. Szentmártoni* Kálmán dr. *Hankiss* Jánost a Szövetség ügyvezető elnökét a következő szavakkal üdvözölte:

Nagyrabecsült Professzor Úr!

Tiszta öröme ritkán nyílik alkalom a mai háborus világban, de mi, a debreceni nyári egyetem egykori hallgatói és hallgatónői, akik itt megjelentünk, megindult lélekkel és gyönyörűséggel a legtisztább örömet élvezzük most,

midőn Professor Urat a szabad Erdély szívében, Kolozsváron üdvözölhetjük. Hálatalt szívvel fordulunk a jóságos Istenhez, kinek nagy és örök irgalma a viszontlátás boldog örömét adta nekünk.

Egy évtizeddel ezelőtt, midőn az erdélyi élet nehezebb volt, mint valaha, Professor Ur hívó szavára fiatalok és öszfűrtüek örömmel mentünk el a délibábos mezők virágzó városába, Debrecenbe, hogy küzdelemben elfáradt lelkünket felfrissítsük és erőt merítsünk a további harcokra. Ma már megállapíthatjuk, hogy a *debreceni nyári egyetem* megteremtése és szervezése egy gondviselészerű gondolat volt, de azt igazán nagy, *nemzeti hivatást* teljesítő *intézménnyé* a Professor Úr kiváló egyénisége tette. Ez az intézmény a *magyarság szellemi emelését és lelki egységének megőrzését tűzte ki feladatául* és ezt Professor Ur sorsépítő, erős akaratával *küldetészerűen* meg is valósította. Mikor a szellemiség történelmének legfrissebb fejezetét megírják, ott Professor Urat előkelő hely illeti meg, mint olyant, aki az erdélyi lelket vészterhes években közelebb hozta magyar testvéréhez, de azért is, mert a nagy nemzeti tragédiában csak az ilyen fénysugarakat lövelő nagy lelkek vezették az elalélt nemzetet élniakarásra és tettek lehetővé azt, hogy nemzetünk reménységét sohasem vesztette el. Mint tehetséges vezéregyéniség, *új úton járt*, magasztos célt tűzött maga elé s lelkesedése, tudása, erős hite a nemzeti küzdelmek korának egyik legjellegzetesebb alakjává, imádkozó nemzetünk egyik apostolává avatta Professor Urat.

Hallomásaink is vannak, de igazságosak akarunk lenni s csak a velünk szemben megnyilvánult tényekre hivatkozunk. Mindnyájunkat egyformán meleg szívvel fogadott, hontalankat házához hívott vendégül és olyan jósággal vett körül, hogy ez örökre kitörölhetetlen nyomot hagyott lelkünkben. Sohasem futott a hiúság szívárványos fénye után, nem engedte, hogy *méltóságoljunk*, hanem egyszerűen letegezett minket, de mi azért mindig egy kivételes egyéniségnek kijáró tiszteletadásal közeledtünk s hálával eltelve, nagy szeretettel fordultunk Professor Úrhoz, kinek nemcsak a *nemzet szellemisége, műveltsége, hanem a nehéz erdélyi kérdés is szívügye volt* és bizakodó lélekkel segített nekünk szövögetni eljövendő új dicsőségünk aranszálait. Professor Úr mindezekkel *visszafizet-*

hetetlen kincseket ajándékozott nekünk, amit mi meghálálni sohasem tudunk és az a csekély ajándék, amit ez ünnepélyessé lett alkalommal átadunk, legyen csak halvány emlékeztető az együtt töltött kedves napokra. Ha igaz, hogy az emlék többet ér, mint a valóság, akkor mi most lélekben újra átéljük a szép debreceni derüs napokat és emlékezve, most együtt örvendhetünk annak, hogy a szenvedések és rohanások után a sors meghozta nekünk, erdélyieknek is a felemelkedést. Isten hozta! Örökre szívünkbe zárjuk Professzor Úr eszményi alakját és egy szívvel-lélekkel kívánjuk, hogy a jóságos Isten Professzor Urat, a magyarság egyik *büszkeségét*, még sokáig éltesse!

UNITARIUS LEXIKON. Az Unitárius Irodalmi Társaság még a múlt évben mozgalmat indított volt egy Unitárius lexikon megírására, amelynek célja az volna, hogy benne egyházunk múltja és jelene, mint egy tükrőben, könnyen megismerhető és áttekinthető lenne. A választmány abban állapodott volt meg, hogy ennek keresztülvitelénél alapvető fontossággal bír az egyes egyházközségek múltjának az ismerete. Éppen ezért előterjesztéssel élt az E. K. Tanácsnál, hogy hívja fel lelkészeinket az egyházközségeikre vonatkozó adatok beszolgáltatására. Úgy tudjuk, hogy ennek a felhívásnak eddig nem sok eredménye van. Ezért ez úton is kérjük lelkésztársainkat, hogy ha megfelelő forrásanyag hiányában kimerítő monografiákat, nem is írhatnak, de az újabbi időkből minden egyházközségben vannak püspöki, közgyűlési és keblitanácsi jegyzőkönyvek, anyakönyvek, számadási naplók, amelyek az illető egyházközség anyagi, szellemi és lelki életét tükrözik vissza. Ha ezek tanúságait kiegészítjük a jelen helyzet leírásával (lélekszám, filiák, szórványok, tisztviselők, egyesületek, stb.) kapunk egy olyan képet minden egyházközségünkről, amilyen egy lexikon céljainak megfelel. Azért e nemes ügyet lelkésztársaink szives figyelmébe ajánljuk.

KERESEM a Keresztény Magvető 1928. évi évf. 1, 3 és 4, az 1929. évf. 1, 2, 3, 4 és 5. számait sorozatom pótlására. Akinek feles példánya van, kérem közölje Ferencz József lelkész-szel, Budapest, IX. Högyes-u. 3.

KÖZÉPISKOLAI TANULÓK KIVÁLASZTÁSA. Öt magyar ref. gimnázium, névszerint a sárospataki, miskolci, hódmezővásárhelyi, nagykőrösi és szeghalmi, tehetségkutató mun-

kát kezdeményezett, melynek célja az, hogy a falusi gyermekek közül kiválassza azokat, akiket tehetségüknél fogva az e célra szervezett bizottság a magasabbrendű tudományok elsajátítására alkalmasnak talál. A kiválasztást a legujabb pedagógiai és lélektani eszközök felhasználásával végzik. Az így kiválasztott tehetséges gyermekeket segítik és állandó figyelemmel kísérik s olyan pályára irányítják, ahol a népnek, melyből kiemelkedtek, hasznos szolgálatokat tehetnek. Az említett öt gimnázium már a folyó tanévben 80 gyermek nevelését veszi gondjaiba.

Az unitárius egyházban hasonló irányú és célú törekvések rég idő óta voltak. Körmöczi János püspök még 1813-ban egy rendeletet adott volt ki, amelyben az egyházköri f. ii. gondnokok figyelmét felhívja, hogy az arra alkalmas falusi gyermekeket irányítsák a középiskolákba. A világháború alatt az úgynevezett „köri gyermekek“ szintén ilyen kiválasztás alapján neveltettek középiskoláinkban. Az ilyen irányú törekvéseknek több esetben igen szép eredményét láttuk. Most az idő és viszonyok újra parancsolólag követelik, hogy minél szélesebb körben hasonló kiválasztási mozgalmat indítsunk. Az örvendetes hazatérés folytán a magyar ifjúság elhelyezkedési lehetősége megszorodott. Úgy a mi, mint a többi magyar egyháznak is gondot okoz a máris mutatkozó tanítóhiány, sőt a lelkeszi utánpótlás is sürgős feladat. Ezekben a hiányokon csak gondos előrelátással és tervszerű áldozatos munkával segíthetünk. Ebből a célból indított dr. Gelei József főgondnokunk szélesebb körű mozgalmat s megalapította az u. n. „Berde bizottság“-ot, amely többféle albizottságra oszolva, azt a nemes célt tűzte maga elébe, hogy népünk fiai közül kiválasztja az arra alkalmas középiskolai és iparos tanulókat, akiket tanulói pályájukon gondoz, irányít és anyagilag segítyez. Ha ez a bizottság megfelelő eredménnyel fog működni — amiben nem is kételkedünk, — akkor újabb áldásos vérkeringést indít meg egyházi életünkben.

ÉRTESETÉS ÉS KÉRÉS. Mindazokat, akik Fülöp József újabbi költeményeinek a kiadási költsége fedezésére előfizettek, tisztelettel értesítjük, hogy a főhatalom örvendetes megváltozása folytán a versek egy részének átdolgozása vált szükségessé, ami a kiadást eddig késleltette. Azonban az író értesí-

tése szerint ez az átdolgozás és kiegészítés rövidesen megtörténik s ezzel a kiadásnak ez az akadálya megszűnik. A szétküldött számozott gyűjtő ívek közül még sokat nem kaptunk vissza. Azért kérjük azokat, akiknél ilyen gyűjtőívek vannak, hogy azokat a gyűjtött összeggel együtt rövidesen visszaküldeni sziveskedjenek.

A SZOVJETOROSZ PRAVDA c. napilapban olvastuk, hogy a leningrádi egykori német evangélikus Szent Péter templom orgonáját, mely több mint száz éven keresztül szolgálta Isten dicsőítésének nemes munkáját, lebontották. Az orgonát Moszkvának egyik nagyszabású koncerttermében állítják fel újra. (F. J.)

JAPÁN KERESZTÉNYSÉG. A japán császárság 2600 éves fennállása alkalmával rendezett ünnepek során az összes japáni földön működő keresztény felekezetek képviselői együttes értekezleten vettek részt. Kifejezték ünnepélyes óhajvásukat, hogy a japáni kereszténység egyesíttessék. E feladat elvégzésére végrehajtó bizottságot küldöttek ki, mely az egyes egyházak képviselői részéről messzemenő felhatalmazást kapott. Japán földön dolgozó keresztény mozgalom egyesülése a kereszténység gondolatának erejét és hatalmát mutatja majd meg. (F. J.)

A NÉMET ELSZÁSZ. A német nemzetiszocialista ifjúsági mozgalmi vezetők lapja a „Wille und Macht“ egyik számában elismeréssel emlékezik meg arról a hatalmas küzdelemről, melyet a német egyházak lekipásztora az elnyomatás idején, a kisebbségi sorsban élő németiség körében kifejtettek. A nemzeti kisebbségek körében dolgozó lelkészek nemzetépítő munkássága minden tiszteletet megérdemel. (F. J.)

A REVERZÁLIS TÖRVÉNY ELTÖRLÉSE. A tiszánineni ref. egyházkerület közgyűlése, Farkas István püspök kezdeményezésére elhatározta, hogy nyomatékosan kéri a reverzális törvény eltörlését és visszatérést az 1868. évi LIII. t.-c. amaz intézkedésére, amely szerint a gyermekek nemük szerint követik szüleik vallását. Valóban ideje volna a lélekaláztat ezen módszerét eltörölni.

MENNYISÉG ÉS MINŐSÉG. Ravasz László dr. az országosan ismert egyházi szónok a kolozsvári ref. Nőszövetség március 30-án rendezett estélyén a mennyiség és minőség esz-

méjének a kifejtése során a többek közt ezeket mondotta: „Olyan egyszerű megismerés az, hogy a történelmi nagyság soha sem jár anyagi, mennyiségi feltételekkel. Nem azok a legnagyobb nemzetek, amelyeknek legtöbb puskájuk és a legtöbb gyermekük van, vagy a legnagyobb területen uralkodnak. Finnországban alig van kétmillió ember, hóban, tóban, szegénységben, Indiának háromszázmillió embere van, a világ paradicsomkertje. Én inkább lennék finn, mint hindu. Fel lehetne itt még sorolni több nemzetet. Svájc népét, Pericles Athénjét, a Magnifico városát; mind azt bizonyítja, hogy a nemzetek nagysága nem mennyiségi, hanem minőségi fogalom. Kis ország, kis nép is lehet nagy nemzet, mert a nemzeteknél a nagyság a szellem és jellem képességétől és értékétől függ.“ A kiváló egyházi szónok eme megállapításából mi, örökös kisebbségi sorsban élő unitáriusok is buzdítást és kitartást merithetünk.

RANTANNA finn evangélikus lelkész nyílt levelet intézett dr. Cosmo *Lang canterbury-i* érsekhez, az anglikán egyház fejéhez, melyben egyéni tapasztalatai alapján írja meg, hogy bolsevisták hogyan gyaláztak meg keresztény istenhajlékokat, s levelét így fejezi be: „Ön hercegérsek úr, embermilliók hatalmas tömegét szólította fel, hogy imádkozzanak a fegyverekért, melyekkel a balti államok ártatlan keresztényeinek ezreit ölték meg. Mint lelkész, félek attól a mérhetetlen felelősségtől, melyet Ön ezzel magára vett. Van Isten, aki egykoron mindnyájunkat számadásra szólít fel. Akkor majd eldől az a kérdés is, hogy Krisztus nevében szabad-e a bolsevizmus fegyvereinek dicsőségéért imádkozni. (F. J.)

A WALDENSEK KICSI EGYHÁZA, ma körülbelül 22.000 lelket számlál. Elemi és középfokú iskolái mellett Rómában fenntartja teológiai akadémiáját. A szeretetmunkára nagy gondot fordít, kórházat, diakonisszanevelő otthont tart fenn, bibliaterjesztő társulata élénk munkát fejt ki. *Muston* Artur volt génuai és livornei lelkész elhunytával evangélizációs munkájának szellemi irányítóját vesztette el. (F. J.)

BLAU PÜSPÖK a lengyel uralom alól felszabadult keleti németység evangélikus egyházfeje, szeptember 14-én a felszabadulás évfordulója alkalmából emlékestiszteletek tartását rendelte el. A templomokban táblákon megjelölték a meggyilkolt lelkészek és egyháztagok nevét. (F. J.)

D. KAILE a finn evangélikus egyház érseke tiltakozását fejezte ki az anglikán egyház feje a canterbury érsek bolsevisztákat támogató nyilatkozata miatt. Tiltakozásához a német evangélikus egyház külügyi osztályának vezetője D. Heckel püspök is hozzájárult, s azzal együttérzését fejezte ki. (F. J.)

A DÉLMAGYARORSZÁGI németajku evangélikusok önálló egyházkerületet kívánnak alkotni, vezetőjük *Meder* újverbászi lelkész. (F. J.)

MEGHALT RABINDRANATH TAGORE. A Reuter ügynökség jelentése szerint meghalt Rabindranath Tagore, a világhírű hindu író. Tagore 1861-ben született. Alapos ismerője volt a klasszikus hindu irodalomnak, de az európai hatások elől sem zárkózott el. Többször tett Európában is útakat. Első könyve 1881-ben jelent meg s azután sorra következtek verskötetei, regényei, drámái és bölcséleti munkái. Írói tevékenysége mellett hatalmas nevelői munkásságot is végzett. 1901-ben alapította meg sántinikétani iskoláját, amely a mai India szellemi vezetőit bocsátotta ki az életbe. Európa csak 1913-ban figyelt fel Tagoréra, amikor elnyerte az irodalmi Nobel-díjat. Azóta minden európai nyelvre egymásután fordították le műveit. Több könyve jelent meg művészi magyar fordításban is. A szépségnek, igazságnak és erkölcsnek ismeretlen távlatait nyitotta meg olvasói előtt és világította meg számukra az emberi lélek végtelenből jövő és a végtelenbe visszahulló útját.

ORSZÁGOS PROTESTÁNS NAPOK. A magyarországi protestánsok egyetlen átfogó egyháztársadalmi egyesülete, az Országos Bethlen Gábor Szövetség az idén is — immár harmadízben — október 26-tól november 2-ig megrendezi az Országos Protestáns Napokat Budapesten. Főünnepségek október 30-án és 31-én. Az előző esztendőök Protestáns Napjai gazdag lelki ajándékait közel százezer protestáns hívő vitte szét az országban. Az idén is testvéri találkozóra hívják az Országos Protestáns Napok mindazokat, akik bizonyosságot akarnak tenni evangéliumi hitükről és protestáns öntudatukról.

A III. O. P. N. gazdag napirendjén evangélizációs előadások, értelmiségi hivatásköri-, egyházzvédelmi-, ifjúsági-, asszony-konferenciák szerepelnek. Kimagasló eseménye lesz a Protestáns Irodalmi és Művészet a Magyar Művelődés Házában, a protestáns élet kiválóságainak és művészeinek közremű-

ködésével; a Protestáns Irodalmi Társaság Irodalmi Délutánja; egyházzenei ünnepély, ünnepi istentiszteletek rádió közvetítéssel; koszorú-staféta a protestáns templomoktól nagyjaink emlékművéhez. Munkás-konferencia; Soli Deo Gloria közgyűlési és Délvidéki Est-je; Evangélikus Nőszövetség kézimunkakiállítása; végül Reformációi Emlékünnepély a Vigadóban, az immár hagyományossá vált gazdag tartalommal.

Az idei Protestáns Napok fényét igen nagy mértékben emeli, hogy az Országos Református Lelkészegyesület is ünnepségeink keretében rendezi közgyűlését. Az ünnepi napokhoz csatlakozik méltó befejezésképen a magyar Evangélikus Lelkészegyesület közgyűlése is, valamint a szokásos Luther emlékvacsora. A III. Országos Protestáns Napok ünnepségein most már csaknem valamennyi protestáns társadalmi egyesület, valamilyen formában. A Lorántfy Zsuzsanna egyesület és az Evangélikus Nők Orsz. Szövetsége az asszonykonferencia rendezésében működik közre, az EINOSZ ezenkívül vásárral egybekötött kézimunkakiállítást rendez. Az Országos Református Jóléti és Gazdasági Társulat október 29-én tartja közgyűlését, — október 27-én lesz a Református Lelkipásztori Konferencia, melynek egyik előadását Széchenyi István emlékének szentelik. Ugyancsak 29-én lesz a református egyház missziói előadóinak értekezlete.

Minden protestáns magyart szeretettel hívnak és várnak a III. Országos Protestáns Napok. *Vidéki felutazók részére 50 százalékos vasuti kedvezmény.* Utazások október 24-től november 7-ig. Vidéki felutazók részére Budapestről kiindulva bármelyik állomásra oda és vissza további kedvezmény. Vasuti igazolványok vásárlása a lelkészi hivatalokban, az IBUSZ fiókirodáiban és bizományosainál, az állomási IBUSZ pavilonokban és a Hangya fiókintézeteinél. A MFTR-en 50 százalékos menetdíjkedvezmény. A HÉV-en II. osztályú jegy III. osztályon oda-vissza utazásra jogosít. Vidéki felutazók részére kedvezményes elszállásolás. Az Országos Protestáns Napokra vonatkozó minden felvilágosítást készségesen nyújt az Orsz. Bethlen Gábor Szövetség, Budapest, IV., Semmelweis-u. 17. I. 1.

RENDELET A NEM MAGYAR ANYANYELVŰ GYERMEKEK ELEMİ OKTATÁSÁNAK SZABÁLYOZÁSARÓL.
Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletet

bocsájtott ki a nem magyar anyanyelvű gyermekek elemi oktatásának szabályozásáról. Eszerint mindazokban az iskolákban, melyekben eddig két nyelven: magyarul és a gyermekek anyanyelvén tanítottak, a következő iskolai évtől kezdve csak a gyermek anyanyelvén kell tanítani. Ez nem érinti a magyar nyelvnek, mint tantárgynak a tanítására vonatkozó kötelezettséget. A szülők kívánságára azonban a miniszter megengedheti, hogy azokban az iskolákban, amelyekben a tanítás eddig is két nyelven folyt, így folytassák. A gyermek gondviselőjének a tanítás nyelve fenntartására vonatkozó kérelmét augusztus 25-ig kell a kir. tanfelügyelőségen benyújtani. A kérelmet legalább húsztíz szülőnek, vagy gondviselőnek kell előterjesztenie. A kérelem tárgyában a miniszter titkos szavazást rendelhet el, amelynek eredménye alapján a miniszterelnökkel egyetértésben határoz. A rendelet gondoskodik a gyermek anyanyelvi oktatásáról olyan községben is, ahol csupán magyar nyelvű iskola működik, ha legalább húsztíz nem magyar anyanyelvű gyermek gondviselője kéri. A másik rendelet szerint a miniszter gondoskodik arról, hogy a nem magyar környezetben élő magyar anyanyelvű gyermek magyar oktatásban és nevelésben részesülhessen. Az iskolaköteles magyar anyanyelvű gyermeket magyar tanítási nyelvű iskolába kell járatni, ha lakóhelyén van ilyen iskola. Nem magyar tanítási nyelvű középiskolákra vonatkozóan a magyar anyanyelvű gyermekekre vonatkozóan kivételes intézkedést tehet. (M. T. I.)

Lapunk zárta után értesülünk, hogy a Főtanács idejét okt. 26-ról nov. 16-ra elhalasztották.

GYÁSZHIREK. *Széplaki Báró Petrichevich-Horváth Kálmánné, Körösszegi és Adorjáni Csáky Katalin grófnő*, néhai áldott lelkű főgondnokunk özvegye élete 87-ik, özvegysége 15-ik évében hosszas szenvedés után, augusztus 15-én Kolozsvárt elhunyt. Méltó élettársa volt áldozatos lelkű főgondnokunknak, aki egyfelől irodalmi munkásságával, másfelől az ifjúságot segítő, egyházunkat és intézményeinket támogató sok rendbeli adományával nevét beírta egyházunk történetébe. A hűséges és megértő hitves neve is ott ragyog a nemes lelkű férj neve mellett, akit törekvéseiben elősegített az ősi családi hagyományok ápolására lelkesített. Emléke örökké élni fog. Pihenése legyen csendes a felsőzsuki családi sírboltban nyugvó férje mellett, hová holttestét szállították.

Szerkesztésért felel: **Vári Albert.**

Felelős kiadó: **P. Szentmártoni Kálmán.**

„Pallas” könyvnyomda Kolozsvárt, Bolyai-utca 3. sz. Telefon: 11-58.

Felelős vezető: **Kahlfürst Imre.**